

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
Факультет географії, туризму та історії
Кафедра всесвітньої історії

«Допущено до захисту»

Завідувач кафедри

(підпис) (прізвище, ініціали)
«__» _____ 20__ р.

Реєстраційний № _____

«__» _____ 20__ р.

КОЛОНІАЛЬНЕ СУПЕРНИЦТВО ВЕЛИКИХ ДЕРЖАВ В ОСТАННІЙ
ТРЕТИНІ ХІХ – НА ПОЧ. ХХ СТ. ЯК ФАКТОР ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Кваліфікаційна робота студента
групи ЗІм-13 ступеня вищої освіти магістр
спеціальності 014.03 Середня освіта (Історія)
Сухобрус Вікторії Анатоліївни
Керівник: кандидат історичних наук, доцент
Кожухар О.І.

Оцінка:

Національна шкала _____

Шкала ECTS _____ Кількість балів _____

Голова ЕК _____

(підпис) (прізвище, ініціали)

Члени ЕК _____

(підпис) (прізвище, ініціали)

(підпис) (прізвище, ініціали)

(підпис) (прізвище, ініціали)

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. СТАН ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ	6
1.1. Історіографічний аналіз проблеми	6
1.2. Джерельна база	10
1.3. Теоретико-методологічні засади дослідження	12
Висновок до розділу	13
РОЗДІЛ 2. ОФОРМЛЕННЯ ВЕЛИКИХ КОЛОНІАЛЬНИХ ІМПЕРІЙ XVI – П.П. XIX СТ	14
2.1. Особливості формування колоніальних імперій	14
2.2. Військові конфлікти між європейськими державами у боротьбі за колонії	40
Висновок до розділу	48
РОЗДІЛ 3. КОЛОНІАЛЬНІ ПРОТИРІЧЧЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ДЕРЖАВ В ІНДУСТРІАЛЬНИЙ ПЕРІОД	50
3.1. Британо-французьке колоніальне суперництво та його вплив на перегрупування європейських держав	50
3.2. Англо-німецькі суперчності	60
3.3. «Колоніальне питання» у переддень Першої світової війни	69
Висновок до розділу	78
ВИСНОВКИ	81
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	84

ВСТУП

Актуальність. Сучасні глобалізаційні та інтеграційні процеси, що відбуваються в світі, актуалізують вивчення міжнародних відносин на різних етапах історії. У цьому контексті особливе місце займає період кінця XIX – початку XX ст., оскільки саме тоді відбувся перехід від «старої» системи міжнародних відносин до міжнародної політики, властивої для нового етапу світового розвитку. Важливим аспектом європейської системи міжнародних відносин досліджуваного часу стали клоніальні суперечності європейських держав, адже напередодні Першої світової війни вони увійшли у два антагоністичні блоки, Антанту і Троїстий союз, що розпочали Велику війну.

У комплексі міжнародних відносин середини XIX ст. – початку XX ст. колоніальна експансія європейських держав займає важливе місце. Саме в XIX ст. зростає заінтересованість великих європейських держав щодо розширення існуючих і завоювання нових заморських колоній. Таку поведінку правлячих кіл держав стимулював комплекс факторів: глобалізація наслідків промислової революції; освоєння нових ринків та розширення вільної торгівлі, експорту капіталів, загострення боротьби за переділ світу та ін.

Колоніалізм європейських держав – складне, суперечливе явище, яке зазнало за десятки століть численних перетворень. На сер. XIX – поч. XX ст. припадає пік колоніальної експансії європейських держав.

Актуальність вивчення теми окреслюється потребою фактологічного дослідження і осмислення колоніальних відносин великих під час боротьби за колонії. Адже це було явище досить великого міжнародного значення і мало немалий резонанс у Європі. Мова йшла про загрозу існуванню незалежних країн, перетворення їх у колонії чи напівколонії великих держав, які, намагаючись захопити нові території, наштовхнулися на подібні прагнення.

Колоніальне суперництво - одна з найважливіших складових історії міжнародних відносин середини ХІХ - початку ХХ ст. Його загальні та специфічні риси вплинули на взаємсприйняття народів в значній мірі вплинули на подальший розвиток їх відносин в ХХ ст., коли, незважаючи на формально дружні відносини, чималу роль відігравала й взаємна недовіра, яка протягом значного періоду панувала між ними через постійну конкуренцію у колоніальному питанні.

Отже, з огляду на вище окреслене можемо констатувати, що дана тема є актуальною.

Мета дослідження – розкриття особливостей колоніального суперництва європейських держав як фактору Першої світової війни.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати наукову літературу та джерельну базу дослідження й розкрити методологічну базу дослідження.
2. Простежити процес територіально-політичного становлення колоніальних імперії.
3. З'ясувати причини та передумови зародження й активізації конфліктів інтересів Великих держав у боротьбі за колонії .
4. Охарактеризувати англо-французьке й англо-німецьке колоніальне суперництво у 1871-1904 рр. та його вплив на перегрупування європейських держав.
5. Розкрити особливості «колоніального питання» у переддень Першої світової війни.

Об'єкт дослідження – загострення колоніальних протиріч європейських держав.

Предметом дослідження - історія колоніального суперництва європейських держав як фактора Першої світової війни.

З метою вирішення поставлених завдань, нами було використано такі **методи** дослідження:

1. Загальнонаукові (аналіз, синтез, систематизація, узагальнення) методи використані з метою відбору, розуміння та критичного аналізу фактичного матеріалу, концепцій, теорій з метою виявлення шляхів вирішення проблем, які досліджуються.

2. Спеціально-історичні методи: хронологічний, біографічний, історико-ретроспективний, проблемно-хронологічний.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період з 1870-х – 1914рр.

Географічні межі дослідження – територія колоніальних імперій європейських держав.

Апробація дослідження проводилась 5 квітня 2018 р. на ІХ Всеукраїнській науковій конференції здобувачів вищої освіти та молодих вчених, Криворізький державний педагогічний університет, м.Кривий Ріг

Публікації. За матеріалами кваліфікаційного дослідження було опубліковано 2 наукові публікації, зокрема:

Англо-німецькі колоніальні суперечності в Африці в кін.ХІХ-поч.ХХст.//Гуманістичні цінності світових цивілізацій і проблеми сучасного світу:збірник матеріалів ІХ Всеукраїнської конференції здобувачів вищої освіти та молодих вчених. Кривий Ріг 5 квітня 2018 року. Кривий Ріг,2018.С.85-89.

Причини загострення та наслідки загострення англо-німецького колоніального протистояння в останній третині ХІХ - на початку ХХ ст. // Дослідження і розвідки з історії та соціально-гуманітарних дисциплін [Збірник наукових праць]. Випуск 16. Кривий Ріг: КДПУ.С.42-51.

Практичне значення кваліфікаційного дослідження полягає в тому, що матеріали роботи можна використати при підготовці уроків, семінарів, уроків з всесвітньої історії та у виховному процесі в школі.

Структура кваліфікаційного дослідження: вступ, три розділи, висновки та список використаних джерел і літератури.

РОЗДІЛ 1

СТАН ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ

1.1. Історіографічний аналіз проблеми

Умовно наукову літературу з теми дослідження можна поділити на 2 групи – вітчизняну та зарубіжну.

Варто наголосити, що проблема дослідження, на сьогодні у вітчизняній історичній науці малодосліджена, однак можемо виокремити ряд дослідників, що вивчали певні аспекти проблеми.

Дослідниця Плюта Н.В. розкрила особливості генезу французького колоніалізму другої половини ХІХ ст. Автор вважає, що впродовж ХІХ ст. велася боротьба великих держав за колонії та завершення колоніального розподілу світу. Франції вдалося підкорити значну частину Північної, Західної й Екваторіальної Африки, Південно-Східної Азії, зміцнити свої позиції в басейнах Тихого, Атлантичного й Індійського океанів. За період із 1880 р. і до 1900 р. французькі колоніальні володіння збільшилися на 3 млн. миль, досягнувши загальної площі 3,7 млн. миль з населенням 56,4 млн. осіб. Державні діячі Франції вбачали, у розширенні імперії, шлях до збереження економічного, військового і політичного домінування у світі в умовах появи серйозних суперників у боротьбі за світові ринки. У французькому суспільстві велася продумана пропаганда імперських цінностей; пропагувалася неминучість і вигідність колоніальних захоплень з метою залучення широких верств французького населення до підтримки політики експансії. Французька імперія проводила ідеологічну політику, яка базувалася на принципах «європоцентризму» та теорії «неодарвінізму», що ґрунтувалися на уявленнях про перевагу французької цивілізації над іншими відсталими народами. Виразниками таких поглядів були численні

колоніальні об'єднання, а також представники фінансового і промислового капіталу, які мали серйозні економічні інтереси в колоніях [75-79].

Валуєв Л.І. вважає, що територіальні, політичні та економічні здобутки Британської імперії були досягнуті завдяки розпочатій та цілеспрямовано впроваджуваній експансіоністській політиці англійського уряду. Внутрішньополітична боротьба між владою та опозицією зводилася до того, хто краще може здійснювати управління імперією на засадах колоніалізму та експансіонізму: як ліберали, так і консерватори прямо та рішуче виступали за розширення колоніальних володінь Великої Британії та поділяли ідею “особливої місії Британської імперії”. Ці погляди знаходили підтримку серед більшості населення Англії, оскільки в пресі велася широкомасштабна пропаганда імперських цінностей. При вирішенні проблеми англо-французьких суперечок як ліберали так і консерватори схвалювали збройні методи встановлення там британського панування. Загалом, англійські політичні та суспільні кола були налаштовані на довготривалий характер окупації країни, а преса цілеспрямовано та ретельно готувала до цього громадську думку. Аналіз політичної боротьби в парламенті з питань англо-французьких суперечностей на сході Африки показав, що, незважаючи на явні прорахунки уряду У.Гладстона при спробі завоювати Судан, представники консервативної опозиції утрималися від надто різкої критики, що свідчило про своєрідне єднання імперських сил Великої Британії. Це єднання було підтверджене реакцією на Фашодську кризу, коли обидві політичні партії Британської імперії виступили з повною підтримкою англійських колоніальних домагань.

Фашодська криза стала одним із ключових моментів при визначенні провідної ролі Великої Британії у світовій колоніальній боротьбі. При цьому слід відмітити важливу місію не лише офіційного уряду, парламентарів, але й патріотично налаштованої громадської думки Англії. Англо-французькі колоніальні протиріччя в Африці, хоча й створювали гостре колоніальне

протистояння (щодо “єгипетського питання”, результатів Берлінської конференції, Фашодської кризи), в кінцевому результаті призвели до зближення цих імперій у майбутньому [18-19].

Дослідник Харковський Р. Г. констатує, що суперечності між Францією та Великою Британією, які з’явилися у середині XIX ст. у ході боротьби цих країн за території на Африканському континенті, в подальшому стали однією з причин виникнення Першої світової війни. У своєму прагненні захопити території Північної і Східної Африки Франція наштовхнулася на подібні ж устремління Великої Британії. Боротьба за Єгипет не тільки серйозно загострила франко-англійські відносини, але й збурила внутрішньополітичну обстановку в Третій республіці. В цих умовах взаємовідносини з Англією викликали пильну увагу французьких політичних діячів. Особливо помітною фігурою у владі в ту епоху був Жюль Феррі, чия лінія в колоніальному питанні часто провокували серйозні дискусії у французькому суспільстві та політикумі. Від позиції уряду Франції щодо Великої Британії значною мірою залежала стабільність у взаємовідносинах між європейськими державами. Тим часом, соціальний конфлікт у Третій республіці, поєднаний із суперечливою ситуацією в розвитку індустрії та військовою слабкістю країни, був причиною втрати нею провідних позицій на міжнародній арені, нерішучої експансіоністської політики. Прагнучи реваншу і не бажаючи остаточного переходу Єгипту до рук Англії, Франція невпинно створювала різні перешкоди англійській політиці в цій країні. франко-англійське колоніальне протистояння наприкінці XIX ст., яке вилилося у Фашодський конфлікт, призвело до різкого загострення політичної боротьби. Публікації французьких періодичних видань, присвячені англійській колоніальній експансії в Африці, виступи колоніальних діячів і значної частини депутатів парламенту та лідерів політичних партій носили характер, який співпадав із антибританськими настроями в уряді. Французький уряд відображав точку зору тих політичних сил, які були не проти «поживитися» в Африці за

рахунок загарбань, зроблених іншими державами, зокрема Англією [102-104].

Серед англійських істориків, в працях яких вони приділялась увага так званому колоніальному союзу Франції та Великої Британії. А. Тейлор [101] звернув увагу на події 90-х років XIX ст., які були пов'язані з колоніальним суперництвом Великої Британії та Франції.

У радянській історіографії також був створений комплекс наукових праць як загального характеру, так і спеціально присвячених проблемам французької та британської колоніальної політики та викликаних нею суперечностей з іншими державами.

Так, у монографії Тарле Є. міститься детальний розбір зовнішньої політики європейських держав, висвітлена політика колоніальних загарбань. Ідеологи колоніалізму, зокрема Ж. Феррі, були охарактеризовані в негативних тонах, а урядова позиція і парламентські дебати з колоніального питання були піддані критиці [97-99].

Окремої уваги заслуговують праці Т.Роппа представлена система міжнародних відносин у Європі, що склалася в цей період, через призму устремлінь головних гравців на світовому колоніальному полі [86].

Боротьбі колоніальних держав у різних регіонах світу та їх колоніальної експансії були присвячені праці Цирульник Р. Я. [107].

Парфьонов І.Д. розглянув та проаналізувала позицію західної преси стосовно проникнення до Східної Африки, а також окремі фрагменти франко-англійських колоніальних протиріч. Зокрема, мова йде про «справу Лавіжері» і пильний інтерес французів до експедицій К. Петерса і Г. Стенлі [72].

Із праць, спеціально присвячених історії колоніалізму, монографії та статті В.А. Субботіна [94-96] і П.П. Черкасова [108-109]. Автори зосередилися на вузлових проблемах колоніальної політики, у тому числі 70-90-х років XIX ст. Зокрема, вони розкривають взаємозв'язок економічних, політичних і

соціальних причин колоніальної експансії. При цьому епізодично висвітлили найголовніші прояви політичної боротьби довкола цих проблем колоніальної політики.

Отже, аналіз наукової літератури показав, що на сьогодні на жаль дослідження даної проблеми сучасна вітчизнана наука майже не займається, однак дослідження зарубіжних істориків дають змогу констатувати, що дана тема є актуальною і потребує подальшого вивчення українськими науковцями.

1.2. Джерельна база дослідження

Значне місце серед джерельної бази посідають офіційні документи, які опубліковані в документальних збірках, парламентські звіти, тогочасна періодична преса. Вони містять значний масив важливої інформації про перебіг політичних дискусій з питань колоніальної політики Франції та Великобританії досліджуваного періоду, а також ставлення різних зрізів громадської думки до колоніального питання.

Насамперед слід звернути увагу на офіційні урядові документи. Найбільш важливі для досліджуваної теми містяться в публікації «Международные отношения 1870-1918 гг. : Сборник документов». У них зібрана інформація із зовнішньої політики в період з середини XIX століття і до Першої світової війни, яка водночас дозволяє простежити насамперед урядову позицію [66].

Збірник документів «Международная политика новейшего времени в договорах, нотах и декларациях», дав можливість докладніше вивчити колоніальні інтереси держав, що брали участь у цьому міжнародному форумі та дискусії і розбіжності, які вони викликали [65].

Іншими джерелами, що слугували основою для написання дослідження є збірник документів під редакцією Ю. Ключникова та А. Сабаніна

опубліковані документи, котрі висвітлюють міжнародну політику нового часу, зокрема колоніальну політику [54]. Збірник документів під редакцією О. Корольова був присвячений колоніальній політиці європейських держав у 1871-1914 рр. [65].

Одним із найбільш значних і цінних видів джерел є теоретичні роботи ідеологів колоніалізму: праці, публіцистичні роботи, промови. Вони дозволяють простежити ставлення колоніальних кіл і громадськості до проблем заморської політики Франції в останній третині XIX ст. та інші нормативно-правові акти того часу [10;25].

Отже, розмаїття джерел дозволяє, на зрізі аналізу внутрішньополітичної боротьби з колоніальних питань, знайти нові підходи до вивчення франко-англійських суперечностей, а також досліджувати французьку колоніальну політику як комплексне соціально-політичне явище.

1.1. Теоретико-методологічні засади дослідження

Методологія - це вчення про систему методів наукового пізнання та перетворення реальної дійсності. В буквальному розумінні методологія - це вчення про метод.

Головною метою методології є вивчення тих засобів, методів та прийомів наукового дослідження, за допомогою яких суб'єкт наукового пізнання одержує нові знання про реальну дійсність. Предмет її вивчення - це поняття і методи науки, їх сфера застосування.

Методологія науки може бути загальною або конкретно-науковою. Загальна методологія науки досліджує закони розвитку наукового пізнання в цілому. Водночас методологія ґрунтується на законах окремих наук, особливостях пізнання конкретних процесів і проявляється у здійсненні теоретичних узагальнень, принципів методів дослідження окремих наук. Тому вона виступає і як конкретно-наукова.

Розвиток методології науки пов'язаний з розвитком методів наукового пізнання дійсності.

Метод (від грец. *methodos* - спосіб пізнання) – це спосіб, шлях пізнання та практичного перетворення реальної дійсності, система прийомів та принципів, що регулюють практичну та пізнавальну діяльність людей.

Таким чином, щодо наукового дослідження метод визначається як сукупність визначених правил, прийомів, способів і норм пізнання певного суб'єкта чи явища. Саме тому ми послуговувалися такими методами, зокрема:

Метод класифікації посприяв типологізації передумов, подій і наслідків колоніальної експедиції європейських держав в контексті загальних тенденцій і особливостей європейської колоніальної політики середини та другої половини ХІХ ст.

Використання порівняльно-історичного методу дозволило дослідити на підставі конкретних історичних фактів ставлення французької громадськості до франко-англійських та франко-німецьких колоніальних суперечностей, визначити спільне та відмінне в оцінці суспільно-політичними колами Франції англійської та німецької експансії.

Історико-генетичний метод дослідження дав можливість прослідкувати етапи становлення колоніальних імперій та еволюцію основних принципів європейських колоніальних ідеологій.

Метод періодизації дозволив розглянути колоніальне проникнення європейських держав на територію колоній у відповідних хронологічних межах, визначити його етапи й історичні наслідки.

Соціально-психологічний метод використовувався для визначення мотивації ставлення громадськості країн Європейських держав до їх колоніальних суперечок.

Використання конфліктологічного методу дослідження дало можливість пізнати суперечливу палітру політичного життя модерного суспільства кінця

XIX ст. та дозволило здійснити критичний аналіз різних точок зору на причини виникнення колоніально-політичних конфліктів.

За допомогою методу структурно-функціонального аналізу було здійснено різнорівневий підхід до аналізу елементів системи франко-англійських та франко-німецьких суперечностей (політичні та економічні фактори, позиція урядових кіл, преси, громадська думка, ідеологія та ін.).

Висновок до розділу

Аналіз історіографії та джерельної бази дослідження дозволяє зробити наступні висновки:

По-перше, аналіз літератури показав, що дана проблема зймає чільне місце у дослідженнях зарубіжних дослідників, який розглянули особливості та генезу конфліктогенності гегемонізму 1840-х – 1900-х рр.

Однак варто зауважити, що вітчизняними науковцями дана проблема майже не розглядалася, однак деякі аспекти були розкриті, але недостатньо, що свідчить про подальше вивчення даної проблеми українськими істориками.

По-друге, розмаїття джерел дозволяє, на зрізі аналізу відносин боротьби з колоніальних питань, знайти нові підходи до вивчення франко-англійських суперечностей, а також досліджувати колоніальну політику як комплексне соціально-політичне явище того часу.

РОЗДІЛ 2

ОФОРМЛЕННЯ ВЕЛИКИХ КОЛОНІАЛЬНИХ ІМПЕРІЙ XVI – П.П. XIX СТ

2.1. Особливості формування колоніальних імперій

Початок колоніальної експансії європейських країн співпало з епохою Великих географічних відкриттів. На кінець XV ст. в Західній Європі уже вирости міста, між ними розвивались економічні відносини, накопичувався капітал, зміцнювалось бюргерство, розвивалась європейська торгівля. Італійські купці плавали по Середземному морю і за його межами уздовж берегів Атлантичного океану до Фландрії. В прибережних містах Леванту йшла торгівля європейськими, іранськими, турецькими, арабськими товарами.

Разом з тим розпад великої Могольської імперії підірвав караванну торгівлю Європи з Китаєм через середньоазійські і монгольські стіни. Захоплення турками Константинополя і створення Османської держави перегородило європейцям шлях на Схід через Малу Азію і Сирію. Султани Єгипту тримали в своїх руках торгівлю зі Сходом через Червоне море і наживали величезні статки на посередництві.

Золото стало засобом обміну. Без нього не могли обходитися тепер ні дворянство, ні міські стани, ні селянство, натуральні повинності якого дедалі більше замінювалися грошовими. Це викликало різку потребу в золоті, яке європейські купці отримували з Африки і яке тепер в значній кількості отримували купці східних країн в обмін на товари.

Колоніальна експансія була розпочата Португалією та Іспанією, які в політичній та економічній сферах були не найрозвинутішими. Протягом кількох століть ці дві країни Піренейського півострова перебували під

владою арабських завойовників. Але в ході боротьби за вигнання зі своєї території арабів – Реконкісти Португалія стала вільною у 1250р., а Іспанія – у 1492р. В ході боротьби з арабами зміцнилась королівська влада, великі феодали втратили політичну самостійність і перетворилися на придворну аристократію. В Португалії та Іспанії встановилися централізовані феодально-абсолютистські монархії.

Королівська влада обох держав боролася за зміцнення свого становища, ліквідації залишків феодальної роздробленості, а для цього потрібно було золото. Кошти також необхідні були для задоволення потреб органів управління централізованих держав, для утримання армії, флоту і чиновників. Зростання попиту на золото, що стало своєрідним універсальним товаром, сприяло зростанню прагнення європейців і, в першу чергу, португальців та іспанців, до пошуків нових земель. Крім того, Іспанія і Португалія силу свого географічного становища на крайньому заході Європи були надзвичайно зацікавлені в пошуках нових торговельних шляхів через Атлантичний океан та вздовж побережжя Африки. Адже іспанські і португальські купці зазнавали великих втрат від монополізації Ганзою торгівлі з країнами північно-західної Європи, а італійські міста мирно співіснували з Османською імперією, яка повністю контролювала Середземне море. Розрив зв'язків з країнами Сходу наносив величезні втрати торговельним інтересам купців приморських міст і штовхав їх на пошук морських шляхів в обхід арабо-турецької монополії. Іспанські і португальські купці прагнули зайняти місце італійських і ганзейських купців у європейській торгівлі. Прихильники завоювань знайшли підтримку і в містах Іспанських Нідерландів (Антверпені), які прагнули вести торгівлю східними прянощами без посередників [87].

В заморській колонізації було зацікавлене дрібне і середнє дворянство (ідальго), яке після завершення Реконкісти (визволення території

Піренейського півострова, захопленого арабами) було звільнене з військової служби. Крім того, їм потрібно було віддавати борги лихварям.

Католицька церква підтримувала колоніальну політику монархій Піренейського півострова, сподіваючись повернути у християнську віру місцеве населення і тим самим збільшити паству та свої прибутки.

Однією з причин вступу Португалії на шлях ранніх колоніальних захоплень було вигідне географічне становище країни. Королівська влада, купці, дворянство були зацікавлені в пошуку нових шляхів через Атлантичний океан, для захоплення нових земель. Заморські завоювання відповідали інтересам королівської влади, яка боролася з феодалною анархією, за централізацію країни. В цьому була зацікавлена католицька церква, яка сподівалась на нових мирян і нові прибутки. Португальські купці прагнули зайняти провідне становище в торгівлі прянощами та іншими товарами зі Сходу, витіснивши італійських та ганзейських купців, які монополізували торгівлю у регіоні. Дрібне і середнє дворянство (ідальго) розорялося і залишилось без звичної справи - воювати [23]. Ще однією з важливих причин початку колоніальних завоювань Португалією було збільшення попиту на золото як у своїй країні, так і у Європі. Золото, як відомо, було засобом обміну в ринкових відносинах, які почали інтенсивно розвиватися в Європі.

Дослідники виділяють три етапи португальської експансії на Схід. Перший- розпочався з 1415 р. захопленням королем Португалії на чолі великої військової експедиції (19 тис. воїнів, 1700 моряків, 200 кораблів) Сеути на північному узбережжі Марокко, перетворенням її на плацдарм майбутніх завоювань в Африці. Протягом 1420-1460 рр. були завойовані о. Мадейра (1420 р.), Азорські острови (1432 р.), острови у Гвінейській затоці (1469-1474 рр.). Ці експедиції, організатором яких був принц Енріке, поклали початок колоніальної експансії Португалії на західному побережжі Африки. Відкриттям у 1481-1482 рр. гирла р. Конго було покладено початок

завоювання побережжя Анголи. Бартоломео Діаш відкрив у 1488 р. мис Доброї Надії. Експедиція Васко да Гамми, обігнувши з півдня Африку, пересікла Індійський океан і 20 травня 1498 р. досягла міста Калікут на Малабарському побережжі Індії. Це було початком португальської експансії у Східну Африку, Індію та Південно-Східну Азію. На початку XVI ст. португальці захопили східно-африканське побережжя Мозамбіку і центром португальських володінь стало м. Момбаса [104].

З 1501 р. у континентальній Азії португальці захопили індійські міста Гоа (1510 р.), Діу (1513 р.), Мадрас (1522 р.), Бомбей (1534 р.), Калікут (1511 р.), а також о. Ормуз на вході в Персидську затоку (1515р.), Малакку на Малайському півострові (1511 р.). У 1529 р. під контроль Португалії перейшли Молуккські острови (або острови Прянощів). У 1518 р. португальці поступово взяли під свій контроль Цейлон, на якому існували кілька держав. До середини XVII ст. Цейлон перетворився на колонію Португалії. Португальці монополізували торгівлю корицею та іншими прянощами, а Коломбо став одним з ключових пунктів португальської колоніальної імперії. У Західній Африці у 1576 р. було засновано м. Луанда, яке через короткий проміжок часу перетворилося на центр португальських колоніальних володінь у регіоні. Китайський уряд у 1557 р. надав португальцям дозвіл на аренду Макао (Аоминь), яка фактично стала їх колонією [103].

У 1500 р. до складу Португальської імперії була приєднана Бразилія, яку відкрив П.А. Кабрал. Колонізація розпочалася з 1531 р. на основі ленної системи і проходила досить повільно, охоплюючи тільки північно-східне побережжя Бразилії. На цю територію претендували Франція, Англія та Нідерланди. З переходом Португалії під іспанську корону у 1580 р. Нідерланди захопили деякі території Бразилії. Але у 1654 р. вони знову перешли під владу Португалії. У 1807 р. Португалія була окупована французами і король виїхав до Бразилії. 7 вересня 1822 р. португальський

принц-регент Педро проголосив незалежність Бразилії і 12 жовтня був обраний конституційним імператором під іменем Педро I [12, с.32].

У 1580-1640 рр. Португалія перебуває під владою іспанської корони, що негативно вплинуло на її колонії, які залишилися без захисту метрополії. В результаті нідерландсько-португальських війн Нідерланди захопили Молуккські острови (1605-1619 рр.), Малакку (1641р.). Під владу Англії у 1661р. перейшов о. Бомбей, у 1662-1663 рр. – Каннанур і Кочин. У війні з Іраном Португалія поступилася Ормузом (1623 р.). Під владою португальців залишився лише Східний Тимор. В цілому португальці втратили свою гегемонію в Індійському океані, що було їх основою монополії в морській торгівлі між Азією та Європою. Це привело до зміни колоніальної політики Португалії. Центр уваги колоніальної імперії перемістився в Бразилію і Анголу. Португальці в Бразилії починають освоювати величезні плантації цукрової тростини, що викликало велику потребу в робочих руках. Колонізатори починають масово завозити з Анголи рабів до Бразилії. У XVIIIст. 88,1% усіх прибутків, які отримувала ця колонія, надходило від продажу рабів [102].

У складі Португальської колоніальної імперії після проголошення незалежності Бразилії (1822 р.) залишились Ангола, Мозамбік, Португальська Гвінея, Сан-Тропе і Принсіпі, острови зеленого Мису – в Африці, Східний Тимор, Гоа, Макао (Аоминь) – в Азії. У 1836 р. був заборонений ввіз рабів до колоній, а остаточно рабство в португальських володіннях було відмінено у 1869 р. На початку 80-х рр. XIX ст. Португалія зробила невдалу спробу об'єднати свої колонії Анголу та Мозамбік шляхом захоплення Центральної Африки. Але під тиском Англії Португалія була змушена відмовитися від політики трансфріканської експансії[103].

Таким чином, Великі географічні відкриття, бажання і активність королівської влади, феодалної знаті, купців зробили можливим створення великої португальської колоніальної імперії. Португальці створили колонії в

північній Атлантиці, Латинській Америці, Індії, на Аравійському півострові, Китаї, Південно-Східній Азії, Східній, Західній та Екваторіальній Африці. Але з XVIII ст. Португалія починає втрачати значну частину своїх заморських колоній і перетворюється на другорядну колоніальну імперію.

Передумовою утворення Іспанської колоніальної імперії стало завершення Реконквісти та об'єднання в 1479 р. королівств Кастилії та Арагона в одну державу – Королівство Іспанія. У 1492 р. захопленням Гранади завершився період Реконквісти на Піренейському півострові. Першими колоніями Іспанії стали Канарські острови. Дворянин з Нормандії Жан де Бетанкур у 1405р. завоював частину Канарських островів. У 1418р. він відмовився від своїх сеньйоріальних прав на ці острови і вони відійшли іспанській короні. Остаточне завоювання закінчилось у 1496р.

В кінці XV ст. Іспанія наполегливо шукала нових торговельних шляхів і нових земель. Економічне становище королівства було досить складним . Королівська скарбниця опустіла, корона не мала у своєму розпорядженні вільних земель для продажу, прибутки від податків на торгівлю і промисловість були незначними. Молода іспанська промисловість потребувала ринків. Але Іспанія у XV ст. через своє географічне положення і довготривалу боротьбу з арабами, виявилась відрізаною від торгівлі в Середземному морі, яку контролювали італійські міста та турки. Шлях в Індію навколо Африки для Іспанії був закритий через домінування тут Португалії.

У 1492 р. королівська влада прийняла проект морського шляху в Індію через Атлантичний океан, який запропонував Х. Колумб. У 1492-1504 рр. він під час 4 подорожей відкрив новий континент – Америку, Багамські острови, о. Куба, о. Гаїті, о. Гваделупа, о. Пуерто-Ріко, о. Ямайка, береги Центральної Америки. 3 травня 1493р. папа римський Олександр IV видав буллу «Intercaeter», в якій в подяку за взяття Гранади і розповсюдження християнства дарував іспанським королям всі землі на захід від умовної лінії,

проведеній у меридіальному напрямку на відстані 370 ліг (більше 2 тис. км) від островів Зеленого мису. А всі землі на схід від цієї лінії повинні належати Португалії, яка вже мала колонії в Африці і на островах Зеленого мису. У 1494 р. між Іспанією і Португалією був підписаний перший у новій історії договір про поділ світу – Тордесільяський. За цією угодою вся земна куля була поділена на дві частини у відповідності з буллою «Inter caetera». Але сторони не змогли визначитися з тим, який меридіан є демаркаційною лінією між їх володіннями, що стало причиною територіальних конфліктів між ними у XVI-XVIII ст. Іспанці колонізували Антільські острови, Памаму, Ямаїку, Пуерто-Ріко. У 1519-1521 рр. Е. Кортес захопив державу ацтеків. 1523-24 рр. іспанськими військами були завойовані Гондурас, Нікарагуа, Гватемала, Сальвадор. Іспанські завойовники під командуванням Ф. де Монтехо захопили частину Юкатану, населену племенами майя, але завоювання його внутрішніх районів продовжувались до кінця XVII ст.[3].

З 1524 р. іспанські конкістадори почали завоювання Південної Америки. У 1524 -1538 рр. іспанські війська під командуванням Х. Кесади підкорили племена чибча-муїсків і захопили частину майбутньої Колумбії. Південне побережжя Карибського моря (Венесуела) була колонізована німцями під керівництвом банкірського дому Вельзерів, який отримав право на експлуатацію цієї території від іспанського короля Карла V. Але у 1545 р. ці права були анульовані урядом і Венесуела була включена до складу іспанських володінь.

В 1524 – 1531 рр. іспанські загони під командуванням Ф. Пісарро та Д. д'Альтагро оволоділи північно-західним побережжям Південної Америки до Гуаякільської затоки в Еквадорі. Протягом 1531-1533 рр. іспанці на чолі Ф.Пісарро, скориставшись міжплеменними протиріччями, знищили імперію інків – наймогутніше державне утворення доколумбової Америки. Вони захопили велику територію, на якій пізніше утворилися три держави – Болівія, Еквадор і Перу.

Конкістадори на чолі Д. д'Альтагро здійснили в 1535-1537 рр. спробу захопити Чилі, але опір племен аруканів змусив іспанців відступити. В 1540 – 1557 рр. іспанцям вдалося підкорити Чилі. Ця територія була включена до складу віце – королівства Перу. Відсутність дорогоцінних металів і порівняно бідна в економічному плані Чилі була не дуже приваблива для європейських переселенців [47,с.64-66].

Ще в 1516 р. іспанець Х.Д. де Соліс в пошуках південного проходу в Тихий океан відкрив «Срібну річку» (Ріо-де-ла-Плата - сучасна р. Парана). Іспанці під командуванням П. де Мендоса зробили спробу закріпитися у гирлі ріки (Аргентина і Уругвай), де заснували місто Буенос Айрес («порт богоматері добрих вітрів»). В 1537 р. вони захопили басейн р. Парагвай, на якій збудували м. Асунсьон (м. Вознесіння). Але постійні напади індіанців змусили іспанців евакуюватися з цього регіону. У 1540 р. конкістадору Кабеса де Ваке вдалося остаточно закріпитися в цьому регіоні[47,с.68].

Під час експедиції Ф. Магеллана у 1519 – 1522 рр. були відкриті Філіппінські острови. Завоювання іспанцями Філіппін тривало з середини 60-х рр. XVI ст. до початку XVII ст. Їм вдалося захопити більшість центральних і північних островів Філіппінського архіпелагу. Португалія також зробила декілька невдалих спроб захопити острови. Претензії португальців базувалися на тому, що відповідно до Тордесільяського договору 1494 р. розмежування між володіннями Іспанії та Португалії було проведено тільки в Атлантичному океані, а про іншу сторону земної кулі нічого не говорилося. Тому у Сарагосі у 1529 р. була підписана нова угода. Іспанія за велику грошову компенсацію визнала за Португалією право на володіння Молуккськими островами («Острова прянощів»), а Філіппінські острова відходили Іспанії [97].

Одночасно Іспанія проводить активну колоніальну політику в Середземномор'ї і в Північній Африці. У 1535 р. Іспанія захоплює Туніс. З приєднанням до Іспанії Португалії у 1580р. всі колонії цієї країни відійшли

іспанській короні: Макао (Китай), Гоа, Даман, Діу (Індія), Малакка (Малайзія), Маскат (Оман), Танжер, Гвінея, Ангола, Мозамбік і острови Зеленого мису (Африка). Але з відвоюванням незалежності Португалії у 1640 р. Іспанія повернула їй ці колонії. В кінці XVI – на поч. XVII ст. Іспанія організувала ряд експедицій в південну частину Тихого океану, під час яких були відкриті Маркізькі, Каролінські, Соломонові острови та острови Тувалу, Вануату, Нову Гвінею, які стали власністю іспанської корони. Але тільки Маріанські і Каролінські острови залишились іспанськими колоніями [98].

У XVIII ст. Іспанська колоніальна імперія за площею залишилася найбільшою колоніальною імперією світу. Так, тільки в Америці Іспанія володіла великою територією від р. Міссурі на півночі до Магелланової протоки на півдні. Їй належали Куба, Пуерто – Ріко, Філіппінські острови, о. Гуам, Канарські острови, Іспанська Сахара, Ріо-де-Оро, Іспанське Марокко, Іспанське південне Марокко, Іспанська Гвінея, Ріо-Муні, острови Фернандо-По та ін. Іспанці першими з європейців створили ефективний механізм управління заморськими колоніями. Ті території, які приносили мало прибутків (області Центральної Америки, Філіппіни), адміністративно були поділені на два віце-королівства: Нову Іспанію (столиця Мехіко) і Перу зі столицею в Лімі. В них все господарське, суспільне і церковне життя було організоване за зразком метрополії. Держава контролювала не тільки адміністративну систему колонії, а і торгівлю з ними. Іноземним кораблям до 1765 р. заборонялося заходити в порти іспанських колоній, а усі товари цих колоній вивозились до Севільї, а пізніше – до Кадісу.

Іспанська влада проводила політику економічної ізоляції своїх колоній, не дозволяли їм вести торгівлю з іноземними державами. Колоніальна імперія утворилась, існувала і розвивалась в умовах феодалізму. Величезні цінності не перетворювались у капітал, не ставали частиною первісного нагромадження капіталу. Іспанія не змогла стати в той час на шлях капіталістичного розвитку. З середини XVI ст. почався поступовий

економічний занепад Іспанії. У війнах з Англією XVI – XVII ст. вона втратила свою морську перевагу. Французи захопили іспанські колонії на Малих Антильських островах, Ямаїку, Флориду. У кінці XVIIст. під владою Іспанії в Карибському морі залишилась тільки Куба, Пуерто-Ріко та о.Експаньйола. Інші острови були розділені між Англією, Францією та Голландією. За Рівікським трактатом 1697р. Іспанія змушена була поступитися Франції західною частиною о. Експаньйола [34,с.37].

Після смерті бездітного іспанського короля Карла II з династії іспанських Габсбургів в Європі йшла війна за іспанську спадщину (1701-1714рр.). Іспанія втратила Гібралтар та о. Менорку, які відійшли Англії. Іспанський уряд надав Англії право монопольної продажі африканських рабів у своїх американських колоніях [46, с. 323].

У 1739 -1748 рр. йшла нова колоніальна війна між Іспанією і Англією. Англія намагалась ліквідувати іспанське домінування у Вест – Індії та усунути іспанську трансатлантичну торгівлю. На початку війни англійці захопили кілька іспанських фортів. Але потім через тропічні хвороби чисельність англійських солдат та матросів різко зменшилась. Війна закінчилась у 1748 р. підписанням другої Аахенської мирної угоди, за якою воюючі сторони зобов'язалися зберегти статус – кво. У 1750 р. був укладений Мадридський договір, за яким Великобританія відмовлялась від асьенти (монополії на ввезення необмеженої кількості рабів та 500 т товарів щорічно до Вест-Індії), отримувала 100 тис. фунтів стерлінгів та вигідні умови торгівлі в регіоні.

За Паризьким мирним договором 1763 р. між Великобританією, Францією та Іспанією, який підвів наслідки Семирічної війни 1756-1763 рр., Іспанія змушена була віддати англійцям Флориду, отримавши натомість Західну Луїзіану, яка раніше належала Французькій імперії [23].

Окремі реформи, які провели іспанські уряди у 60-70-х рр. XVIII ст., не змогли виправити становище і укріпити іспанський колоніалізм. На початку

XIX ст. Іспанська колоніальна імперія за площею залишалась великою. Але відсталість метрополії робили панування над колоніями досить слабким. В ході наполеонівських війн Іспанія була втягнута у війни з Великобританією, що вкрай підірвало економіку. У 1808-1814 рр. країна була окупована французькими військами і були розірвані зв'язки між метрополією і колоніями. Це привело до послаблення іспанської позиції в Латинській Америці. В колоніях розпочалась війна за незалежність (1810-1826 рр.), в результаті якої в Іспанській Америці утворились незалежні держави: Колумбія, Панама, Венесуела, Еквадор, Мексика, Гватемала, Гондурас, Нікарагуа, Сальвадор, Чілі, Перу, Болівія, Аргентина [87].

У другій половині XIX ст. Іспанія намагалася не тільки утримати, а розширити свої колоніальні володіння. Цьому сприяло зміцнення і лібералізація правлячого режиму, відносні економічні успіхи. Іспанія починає використовувати свої невеликі колонії як плацдарми для придбання нових територій. Так, у серпні 1858 р. іспанські війська разом з французькими збройними силами окупували Сайгон у В'єтнамі. Він перейшов під владу Франції, а Іспанія отримала лише свободу торгівлі в кількох індокитайських портах та невелику грошову компенсацію [82]. Під час так званої Африканської війни (1859-1860 рр.) султан Марокко визнав іспанський суверенітет над островами Чафарінас (Зифарінас). Іспанія розширила свої володіння навколо Сеути і Меліньї, отримала територію Сіді-Іфні. У 1861 р. іспанські війська разом зі збройними силами Франції та Великої Британії зробили невдалу спробу захоплення Мексики [98]. У серпні 1865 р. через вбивство іспанського емігранта загострились іспано-перуанські відносини. Використовуючи цю подію, Іспанія сподівалась утримати нові латиноамериканські держави у сфері свого впливу. Іспанська ескадра у квітні 1864 р. захопила острови Чінча, на яких видобували гуано, експорт якого давав 60% прибутку державного бюджету Перу. В Чилі розпочалися антиіспанські виступи, а Перу розірвала дипломатичні відносини з Іспанією.

Так почалася Перша Тихоокеанська війна 1864-1866 рр. До противників Іспанії приєдналися Болівія і Еквадор. Іспанська ескадра атакувала порти та перуанські кораблі. Але бойові дії йшли мляво і кінець-кінцем іспанська ескадра у 1866 р. покинула чилійські та перуанські територіальні води. У 1868 р. на Кубі розпочалось анти- іспанське повстання, яке переросло в Десятилітню війну за незалежність (1868-1878 рр.). У 1879 р. на Кубі знову розгорілось повстання, яке було придушене у 1880р.[82].

Таким чином, становище Іспанії та її колоній в останній третині ХІХ ст. залишилось складним і нестійким. Боротьба великих держав за нові колонії фактично ізолювали Іспанію на міжнародній арені. Іспанія вже не могла самостійно утримати і захистити свої колоніальні володіння, адже на них зазіхали більш сильні і розвинені країни: Велика Британія, Німеччина, Франція, США. Крім того, іспанські правлячі кола справедливо побоювались будь-якого союзу з більш могутньою державою заради збереження залишків колишньої могутньої колоніальної імперії. Адже за такий союз і допомогу, можливо, необхідно було б розраховуватися втратою цих колоній.

Створення і становлення англійської колоніальної імперії розпочалося за часів правління королеви Єлизавети (1558-1603 рр.) Англійська влада у 1560 р. офіційно виступила на захист своєї торгівлі на африканському побережжі. Крім того, Англія висловила тезу про не легітимність Тордесільяського і Сарагоського договорів між Іспанією та Португалією про поділ світу на міжнародному рівні. У 1576 р. була підписана угода з Португалією про втрату чинності цих договорів [38, с. 108,114]. Англійські монархи не проявляли великого інтересу до організації купцями перших морських походів і експедицій. Разом з тим, вони сприяли їх організаторам і брали їх під своє заступництво. Королева Єлизавета всіляко підтримувала розвитку внутрішньої і зовнішньої торгівлі. Якщо у 1558 р. в Англії була лише одна велика торгова компанія (компанія «купців-авантюристів»), то на кінець правління Єлизавети їх налічувалось 8. В середині ХVІ ст. в Англії появилася

новий вид торгових компаній – акціонерний або пайовий. У 1553 р. була створена Московська торгова компанія, у 1557 р. – Іспанська компанія, що вела торгівлю з Іспанією та Португалією, у 1579 р. – Остландська, яка орієнтувалась на торгівлю з Прибалтикою, у 1581р. – Турецька компанія, 1588 р. – Марокканська компанія, 1600 р. – Ост-Індська компанія (ОІК). Особливістю цих компаній було те, що його пайщиками були не тільки заможне, дрібне та середнє купецтво, а і англійське дворянство та придворна аристократія. Ці торгові компанії організовували експедиції до Нового світу (Америци) та Індію власним коштом. Влада давала лише дозвіл та право на володіння новими територіями. Англійська колонізація відбувалась стихійно, «знизу», виходячи з інтересів, можливості та потреб самих пайщиків компаній. Колонізація з'явилась лише тоді, коли купці, ремісники, підприємці, а також і правлячі кола відчули в цьому потребу, тобто в умовах ранньої стадії розвитку капіталізму в Англії.

Після смерті королеви Єлизавети в 1603 р. королем став Яків I Стюарт. Він продовжив колоніальну політику. Король почав насаджувати систему монополій, тобто надання виняткових прав окремим компаніям чи особам на виробництво і торгівлю будь-якими товарами. Це привело до того, що практично вся зовнішня торгівля і англійська промисловість значно впали, що сприяло розширенню еміграції населення до Північної Америци. Крім того, в Англії розпочалось «гоніння на пуритан», внаслідок чого збільшився їх виїзд за Атлантичний океан. У 1620 р. колоністи-пуритани заснували м. Плімут. Поступово на півночі утворилися нові колонії: Нью-Гемпшир (1622р.), Массачусетс (1628 р.), Коннектикут (1634-1637 рр.) та інші, які назвали «Новою Англією». В центрі виникли колонії Нью-Джерсі (1664 р.), Пенсільванія (1681 р.). На півдні, крім Вірджинії, були утворені колонії Меріленд (1634 р.), Північна і Південна Кароліна (1663 р.), Джорджія (1733р.) [49, с. 47-48]. Колоніями управляли губернатори, які призначалися англійським королем. Англійські уряди мало опікувалися потребами

колоністів і вбачали в американських колоніях лише джерело для поповнення королівської скарбниці і ринок збуту англійських товарів. Економічні та політичні протиріччя привели до війни колоній за незалежність у 1775 -1783 рр. Англія зазнала поразки, змушена була визнати незалежність США.

Втрата 13 колоній активізувала колоніальну політику англійських урядів в Канаді. Як відомо, у 1497 р. Д. Кабот, який перебував на службі у англійського короля Генріха VII, досяг берегів Канади в районі Ньюфаундленда. Потім експедиції інших країн – Португалії та Іспанії досліджували цей регіон, а португальські та іспанські рибалки почали промисел риби. У 1534 р. французький капітан Ж. Картьє з дозволу королівської влади дослідив надбережжя Ньюфаундленда, заснував колонію Нова Франція, яку об'явив володіннями Франції. Тут були засновано ряд тимчасових посилень. Періодом справжньої колонізації дослідники вважають заснування Квебека, як території дислокації франкомовного населення в Північній Америці. З часом ці поселення перетворилися в міста: Порт-Рояль(1605 р.), Квебек (1608 р.), Монреаль (1642 р.) та ін. В середині XVII ст. королівська адміністрація і Французька Ост-Індська компанія провели заходи для заохочення імміграції з Європи, розвитку промисловості (особливо суднобудування і деревообробки) тощо. Вони мали на меті укріпити позиції Франції в конфліктах з Англією [2,с.32].

Англії захопили у індіанців територію в районі Гудзонової затоки, де активно займалися торгівлею, хутряним промислом, рибальством тощо. Постійне суперництво і конфлікти привели до початку англо-французьких війн, які тривали майже століття. Кінець кінцем Франція втратила майже всі колонії на території Канади. Канада стала колонією Англії [33].

З 1763 р. після закінчення Семирічної війни до Канади збільшився потік переселенців з Європи. А після 1783 р. з США відбулася масова імміграція прихильників короля (близько 40 тис. осіб). Колоніальна влада роздала їм на

пільгових умовах великі ділянки землі, надавала різноманітну допомогу. У 1800 р. населення Канади налічувало майже 800 тис. осіб [40].

Розвиток економіки, зростання національної буржуазії, посилення національних почуттів привели до активізації руху за демократизацію управління, створення виборних асамблей з дорадчими функціями тощо. Англійська влада, побоюючись виступів канадців і враховуючи недавні події в США, пішла на деякі поступки. Англійський парламент у 1791 р. прийняв Конституційний акт, за яким 6 колоній були перейменовані у Британську Північну Америку на чолі з генерал-губернатором. Кожна провінція отримала право обирати двопалатний парламент з дорадчими функціями, окрему виборчу і судову системи. Була введена однакова система управління, цензове виборче право і вибори. Судова система визначалась англійським правом і практикою. Губернатори призначали суддів і шерифів, а на місцях, в поселеннях обиралися старости, податкові чиновники, доглядачі доріг тощо [33].

У XIX ст. йшов поступовий процес консолідації суспільства в боротьбі за об'єднання територій Канади, надання їм більших прав самоврядування, створення власного уряду. Кінець кінцем у 1866 р. три британські колонії – Канада, Нова Шотландія і Нью-Брансвік започаткували створення Конфедерації. У березні 1867 р. парламент Великої Британії прийняв Акт про Британську Північну Америку, яким затверджувалось нове утворення «домініон під назвою Канада» як складова частина Британської імперії [93].

Безпосередньою причиною створення англійських колоній в Австралії стала втрата Британією 13 північноамериканських колоній. 22 серпня 1770 р. англійський мореплавець Джеймс Кук іменем короля Георга III проголосив відкриту і досліджену ним землю володіннями Великобританії і назвав її Новим Південним Уельсом. Через деякий час цей континент отримав назву Австралія. Уряд у 1786 р. прийняв план заселення колонії в'язнями англійських тюрем. У січні 1787 р. король Георг III повідомив про це у своїй

промові в парламенті. 26 січня 1788 р. до берегів Австралії причалило 10 кораблів з 750 переселенців (чоловіків і жінок), 4 команди моряків. З того часу почалося заселення Австралії, о. Нова Зеландія, о. Тасманія. У 1851 р. у Австралії було знайдено золото, що привело до значного припливу переселенців-добровільних емігрантів з усього світу. Австралія стала переселенською, «білою» колонією Великої Британії. Сюди в пошуках кращої долі переселялися колоністи з різних країн Європи. За десять років (1861-1871рр.) кількість емігрантів зросла в 3 рази. Крім гірничовидобувної промисловості зростали інші галузі виробництва, сільського господарства. З'явилися нові міста і поселення, як на побережжі, так і в глибині материка. Золотовидобування приносило Австралії, а також і Британській імперії, величезні прибутки [60].

В кінці XVIII ст. Англія захопила майже всі колонії Франції у Вест-Індії, Сейшельські острови в Індійському океані. У 1795 р. вона окупувала о. Цейлон, частину островів у Вест-Індії, Капську колонію на південному побережжі Африки, які належали Голландії. Під час наполеонівських війн до Англії відійшли о. Маврикій, голландські володіння о. Ява і Молукські острови у Південно-Східній Азії. Після розгрому Наполеона Віденський конгрес у 1815 р. закріпив за Англією більшу частину її завоювань [20; 40, с.163].

Перемога над Францією, яка була головним суперником в боротьбі за колонії, завоювання панівного становища англійського флоту на морях і океанах, суттєво сприяли активізації колоніальної експансії Англії у всіх частинах земної кулі.

Англія продовжувала захоплення Індії. Як відомо, у 1601 р. Ост-Індська компанія відправила першу торгову експедицію до Індії. У 1609 р. королівським указом ОІК отримала право монопольної торгівлі терміном на 15 років з усіма країнами, які були розташовані на схід від мису Доброї Надії до Магелланової протоки [90,с.297]. Першим містом, де індійська влада

дозволила заснувати англійську факторію, був Сурат. Ост-Індська компанія отримала від англійського уряду права оголошувати війну і підписувати мир (1657 р.), карбувати монету і утримувати власну армію і флот (1686 р.). В ході боротьби з французькою Ост-індською компанією Англійська ОІК укріпила свої позиції, поступово завоювала держави Індостану. Ліквідація самостійності князівств приводила до зростання захоплення кількості територій, які ставали провінціями. Пізніше ці провінції були об'єднані в Британську Індію. Управління здійснювала Ост-Індська компанія, яка мала монопольні права на колоніальне пограбування Індії. Це викликало гостре невдоволення тієї частини англійської торгово-промислової буржуазії, яка не була пов'язана з Ост-Індською компанією. Наслідком стало прийняття англійським парламентом у 1773 р. Акту про управління Індією, а у 1784 р. – Акту про введення системи «подвійного управління». За цими документами діяльність Ост-Індської компанії підлягала контролю з боку англійського парламенту та королівського уряду [4]. У ХІХ ст. цей процес посилювався. У 1813 р. була ліквідована монополія ОІК на торгівлю з Індією, а відповідно до Хартії 1833 р. - стала адміністративним органом з функціями управління захопленими територіями «за уповноваженням» короля. Голова Контрольної Ради ОІК був офіційно прирівняний до міністра.

1 листопада 1858 р. королева Вікторія проголосила ліквідацію Ост-Індської компанії та Могольської імперії та перехід Індії під пряме імперське управління [82, с.309,311].

Крім Індії англійці захопили у 1839 р. Сінгапур, 1839 р. – Аден, 1841 р. – північну частину о. Барнео, а в Китайському морі – о. Лабуан. За результатами війни 1839 р. Англія змусила Китай поступитися о. Гонконг, де була створена військово-морська база [39, с.72].

Англія з кінця ХVІІІ ст. розпочала активну колонізацію Нової Зеландії, знищуючи при цьому корінне населення – маорі. 1 липня 1841 р. Нова Зеландія стала колонією, а у 1856 р. отримала самоврядування [87].

Ще з кінця XVIII ст. Англія розпочала захоплення територій в Західній і Центральній Африці. Англійські колонізатори з 1787 р. поступово почали створення колонії Сьєрра-Леона і у 1808 р. вона перейшла під владу британської корони. Одночасно між Англією, Францією та Голландією розпочалася запекла боротьба за землі на течії р. Гамбії. Вузька полоса території у 1807 р. була визнана коронною колонією Англії. Об'єктом боротьби між європейськими країнами з XVI ст. став і Золотий берег (сучасна Гана) з його золотими копальнями. Поступово в ході запеклих англо-ашантійських війн Англія захопила цю територію і перетворила її в свою колонію [20,с.37].

У 40-х рр. XIX ст. англійські уряди зосередили увагу на колонізацію території у зоні великої західноафриканської річки Нігер. У 1841 р. була створена торгова станція і релігійна місія в Локодже, яка стала плацдармом відкритого і широкомасштабного наступу англійців в глиб Африки. В результаті війни 1851-1852 рр. Англія отримала право на вільну торгівлю на о. Лагос. А у серпні 1861 р. він став власністю британської корони[44, с. 101-104].

У 1795-1806 рр. Англія встановила контроль над Капською колонією, яка належала Голландії. Віденський конгрес у 1814 – 1815 рр. передав ці колонії Великобританії. Лондонська англо-голландська угода остаточно закріпила перехід цих земель під владу Англії. Місцеве населення бури – нащадки голландських емігрантів через колоніальні порядки переселилися на північ і утворили дві держави – Оранжеву республіку і Трансвааль. Англія продовжила наступ і у 1843 р анексувала провінцію Наталь, встановила у 1852 р. свій протекторат над Оранжевою республікою і Трансваалем, а у 1877 р. анексувала і перетворила їх на свої колонії [20, с.52-53].

В інших частинах земної кулі Англія продовжила завоювання нових територій . Так, у 1858 р. окупували Нікобарські та Андеманські острови в

Індійському океані, а у Тихому океані анексували у 1857 р. Кокосові острови та острови Кіплінга, у 1874 р. – о. Фіджі [87].

Нідерландська колоніальна імперія почала формуватися в кінці XVI ст. після першої в історії буржуазної революції та визволення країни з-під гніту Іспанії. Спираючись на силу свого флоту, який після розгрому у 1558 р. іспанської «Непереможної Армади», став кращим в Європі, молода нідерландська буржуазія перейшла до колоніальних завоювань. Перша експедиція у складі чотирьох кораблів 2 квітня 1595 р. взяла курс на Ост-Індію і 23 червня 1596 р. прибула в порт Бантам на о. Ява. У серпні 1597 р. була відправлена ще одна морська флотилія з восьми кораблів. Через 6 місяців плавання вони досягли Бантаму, а потім чотири корабля направились до Молуккських островів. Експедиція повернулася в Нідерланди з великим вантажем перцю, мускатного горіху, гвоздики та інших прянощів. Цими експедиціями були встановлені економічні контакти з місцевим населенням і почалася колоніальна експансія та формування Нідерландської колоніальної імперії. У 1598 р. була споряджена велика флотилія на чолі з адміралом Якобом ван Неком, яка прибула до Бантаму 28 листопада 1598 р. Нідерландці не тільки вдало купили прянощі, але створили торгові факторії. Прянощі, які привезла експедиція, дали прибуток в 400% [114].

Успішні наслідки експедиції активізували нідерландських купців. З 1598р. по 1602 р. в Ост-Індії побувало 15 ескадр з 65 кораблями. Внаслідок конкуренції нідерландських компаній між собою та з португальцями ціни на прянощі в Індонезії вирости вдвічі [9].

Основним організатором колоніальної політики в регіоні стала акціонерна Об'єднана Нідерландська Ост-Індська компанія, хартію якої затвердили Генеральні штати 20 березня 1602 р. Їй надавалось право на монопольну торгівлю з країнами на схід від мису Доброї Надії до Магелланової протоки терміном на 21 рік з можливістю у майбутньому його продовження. Головним завданням НОІК було створення факторій і фортів у

стратегічно важливих пунктах. Нідерландці намагалися не втручатися у місцеві справи і укладали угоди з місцевими правителями на монопольний вивіз прянощів та ввіз голландських товарів. Факторії було створені на островах Малайського архіпелагу, на Малабарському і Коронамадельському побережжі Індостану і в Японії [114].

З 1605 р. нідерландці активізували дії щодо захоплення нових територій. Вони захопили на Молуккських островах португальську фортецю Амбож і заснували велике поселення Ост-Індійської компанії. Нідерландські купці створили опорні пункти і торгові факторії в Сіамі (1613 р.), Сураті (1620 р.) та ін. У 1667р. вони захопили царство Агем на о. Суматра, а у 1669 р. – Макассар. У 1638р. нідерландці заснували форти і поселення на о.Цейлон, який славився корицею. На Малабарському побережжі вони захопили Кочин. Через опір місцевого населення проникнення в Бенгалію було повільним і нідерландці тільки у 1650 р. закріпили там свої позиції [9].

Під час Молуккських війн були захоплені Молуккські острови у 1638-1656 рр. і Маллаку у 1641р. Нідерландців та імпорту своїх товарів на більшості індонезійських островів. На місці зруйнованого у 1619 р. м.Джеякерт вони збудували форт Батавія, який у 1621 р. отримав статус міста і став центром Нідерландської Ост-Індської компанії. НОІК через деякий час перетворилася з торгівельної компанії в орган, який взяв на себе функції колоніальної влади. З 70-х рр. XVIIст. вона почала активно втручатися у внутрішні справи держав на о. Ява. Спираючись на свої збройні сили, вона до 1777 р. підкорила увесь острів [7].

Нідерландська Ост-Індська компанія, отримавши від Генеральних Штатів монополію на торгівлю і колонізацію Західної Африки і Америки, розпочала активне захоплення територій. У Західній Африці (на Гвінейському побережжі) були анексовані стратегічно важливі центри – Сьєра-Леоне, Аргуїн, Гуре, Ельміна. У 1617 р. нідерландці захопили м. Зелений, а в 1640 р.-розпочалася колонізація о. Маврикій. У 1652 р. на мисі

Доброї Надії була заснована Капська колонія, де було збудовано м. Капштадт (сучасний Кейптаун). Проникнення в Південну Америку нідерландці розпочали з захоплення у 1616р. Есекібо у Гвіані. У 1620-1650 рр. під владу Нідерландів перейшло майже все бразильське побережжя. На цих землях були розташовані плантації цукрової тростини, бавовни, індиго тощо. Але португальці, які були витіснені з цього регіону, не змирилися і у 1654 р. повернули значну частину земель. А у 1661р. Нідерланди остаточно змушені були покинути колонії Бразилії. Нідерландська Вест-Індська компанія, яка була створена у 1621 р., захопила частину Антільських островів: Аруба, Кюрасао, Сен-Мартен, а також Віргінські острови. Під владу Нідерландів у 1667 р. перейшла Нідерландська Гвінея (Сурінам). На східному побережжі Північної Америки у 1624 р. нідерландці заснували колонію Нові Нідерланди, а у 1626 р. Нью-Амстердам (тепер Нью-Йорк) [114].

У XVIII ст. Нідерланди сповільнюють свій розвиток. Величезні прибутки з колоній не йшли на інтенсивний розвиток промисловості, а спрямувались у посередницьку торгівлю та лихварство. Падіння промислового виробництва привело до ослаблення позицій нідерландців як у Європі, так і у своїх колоніях. Монополія на торгівлю колоніальними товарами, пряме пограбування і експлуатація місцевого населення, плантаційне господарство і работоргівля були основними методами експлуатації народів колоній. Саме існування Нідерландської колоніальної імперії сприяло розвитку торгівлі, суднобудування, банківської справи. Але величезні прибутки з колоній не використовувалися в повній мірі для стимулювання національної промисловості, для технічного переоснащення виробництва. А це не дозволило Нідерландам ліквідувати технічне відставання від свого головного колоніального суперника – Англію. Це яскраво продемонстрували чотири англо-нідерландські війни XVII-XVIII ст. Під час Французької революції кінця XVIII ст. та наполеонівських війн частина нідерландських колоній були захоплені Великобританією, а самі

Нідерланди стали «дочірню республікою» Франції. Після розгрому Наполеона Нідерланди втратили деякі колонії, які перейшли до Великобританії. У 1824 р. відповідно англо-нідерландської угоди Нідерланди відмовились від факторій в Індії і Малаккі, а Великобританія передала їй свої факторії і опорні пункти на Суматрі (Індонезія) та надала свободу дій на островах Малайського архіпелагу[83]. Таким чином, з того часу до складу Голландської колоніальної імперії входила Нідерландська Індія (Індонезія), ряд колоній в Центральній Америці, Нідерландська Вест – Індія у складі Сурінаму і острови у Карибському морі та форти на західному побережжі Африки. У листопаді 1871р. між Англією і Нідерландами був підписаний Суматранський договір, за яким Нідерланди отримували повну свободу дій на Суматрі. У лютому 1872р. була ратифікована англо-нідерландська угода про передачу Великобританії нідерландських фортів на Золотому Березі в Африці[71].

Франція розпочала колоніальну експансію тільки на початку XVI ст. У 1517р. за королівським указом почалось будівництво порту Гавр. Король Франциск I добився від папи римського Климента VII у 1533р. визнання закріпленого іспансько-португальським Тордесільяським договором 1493р. поділу світу дійсним тільки по відношенню до відкритих земель на час його підписання.

У 1534-1542 р. за наказом короля було здійснено три експедиції до Північної Америки, в результаті яких була досліджена земля басейну р.Святого Лаврентія. Вони були об'явлені власністю французького короля і названі Канадою. У 1541 р. до Французької Канади прибула перша партія колоністів, а король Франциск I призначив віце – короля колонії. Французька традиційна історіографія вважає цю дату днем заснування Французької Канади і Французької колоніальної імперії [50,с.274].

На початку XVII ст. французи заснували в Канаді значну кількість факторій і поселень: Квебек (1608 р.), Монреаль (1642 р.). Вплив Франції було встановлено в басейні р. Св. Лаврентія і Великих Озер, засновано колонія Акадія, до якої увійшла значна територія сучасної Канади. Поступово, незважаючи на сутички з місцевими індіанськими племенами, війну з Англією, була вибудована система управління колонією, йшло будівництво фортець і поселень. Місіонери і дослідники з Нової Франції (Канади) дійшли на Заході до Верхнього озера і Скалистих гір. На півдні французи розвідали велику територія до Мексиканської затоки і назвали Луїзіаною. Вони заснували нові поселення Де-Труа (пізніше американці переимують у Детройт, Сан-Лут (Сент-Луїс), Форт-Дюкен, Новий Орлеан [50,с.275].

Колонізація Францією Канади відбувалась в запеклій боротьбі з Англією. Серія англо-французьких війн тривала майже століття. За результатами першої війни (1689-1713рр.) Франція втратила Акадію, район Гудзанової затоки і своєї частини о.Ньюфаундлен. У другій війні (1745-1763рр.) Франція зазнала поразки і змушена була поступитися в Канаді Новому Францією, о.Кап-Брестон, Луїзіаною (за виключенням Нового Орлеану) [93].

Французька колоніальна експансія розгорталась і в інших регіонах земної кулі. Так, Франція у 30-х рр. XVIIст. захопила о. Гватемалу, о. Мартініку, західну частину о. Гаїті (Сан-Домінго), у 1686р. завоювала о. Мадагаскар, а в Індійському океані у 1710-х рр. о. Бурбон (тепер – о. Маврикій), створюючи тим самим опорні бази для проникнення в Індію [11с.17]. На цих островах з'явилися плантації цукрової тростини, кави, а також мускатного горіху, перцю, гвоздики та інших прянощів[29].

Французька Ост-Індійська компанія, яка була утворена у 1664р., заснувала у 1668р. свою першу факторію на західному побережжі Індії в

Сураті. Але в подальшому Франція почала освоювати переважно східне і південно-східне побережжя. Так, у 1673р. у місцевого султана було придбане невелике село, яке перетворилося з часом в добре укріплене м. Пондішері. У дельті р. Ганг французи викупили у 1688р. у набоба Бенгалії ділянку землі, де заснували факторію Янаон, у 1724 р. – Мае на малабарському побережжі. У 1739 р. французи купили у місцевого індійського раджі фортецю Карікал з 5 селами. З 1742 р. по 1750 р. французькі війська під командуванням генерал – губернатора індійських володінь П.-Б. Дюма захопили князівства Карнатік і Хайдарабе у Південній Індії В Африці активний процес французької колонізації почався у XVII ст. із заснуванням в Сенегалі торгових факторій. У 1638 р. у гирлі р.Сенегал французькі купці збудували факторію, яка у 1659 р. отримала назву м.Сен-Луї. Вона стала базою для завоювання інших земель в басейні р.Сенегал та держав в Центральній Африці (Малі, Чада, Нігера) та Мавританії [87].

Французька революція XVIII ст. та наполеонівські війни сприяли розширенню колоніальних володінь. Наполеон I намагався проводити активну колоніальну політику. Франція встановила відносини з країнами Малої Азії, Північної Африки, Індії. До Антільських островів була направлена експедиція з метою перетворити їх на французьку колонію. Наполеон Бонапарт мріяв створити на Сході велику французьку імперію на зразок імперії Олександра Македонського. Але всі його плани, проекти і зусилля від спроби завоювати Єгипет до намірів захопити найбільш заможні англійські колонії, в першу чергу – Індію, виявились безрезультативними. За Паризьким договором від 30 травня 1814 р., заключним актом Віденського конгресу (9 червня 1815 р.), Другим Паризьким договором (20 листопада 1815 р.) за Францією були збережені лише острови Гваделупа і Мартініка, Гвіана, п'ять факторій на побережжі Індії, володіння в Сенегалі та о. Реюньон в Індійському океані [42].

В колоніях Франції на 1815 р. проживало менше 1млн. осіб (в т.ч. і 100 тис. французів), тоді як на початку XVIII ст. їх налічувалось 35млн. чоловік [112,с.26].

Таким чином, перший етап існування колоніальної імперії Франції тривав з початку XVI ст. до початку XIX ст. Колоніальна експансія була одним з джерел первісного нагромадження капіталу, виникнення і розвитку капіталістичних відносин. Але довготривалі протистояння і боротьба з Англією виявились катастрофічними для першої Французької колоніальної імперії. Франція втратила значні колоніальні володіння в Північній Америці, Індії та Індійському океані, частини територій в Карибському басейні.

Початок другої французької колоніальної імперії припадає на 1815-1830рр. 15 років потрібно було Франції для того, щоб ліквідувати наслідки воєнних поразок, укріпити свої позиції. У 1817 р. король Людовік XVIII видав ордонанс, підтверджуючий скасування работоргівлі у заморських володіннях Франції [29].

Французькі правлячі кола, підприємці, банкіри неодноразово висловлювали бажання захопити Алжир. На їх думку, це давало можливість мати доступ до корисних копалин, родючих земель, перетворювало Францію у провідну державу та відкривало можливість проникнення в Туніс, Марокко і далі на південь, в Чорну Африку. Завоювання Алжиру розпочалося 24 червня 1830р. і тривало майже 20 років. У 1848р. Алжир став французькою колоніальною територією, на чолі якої стояв генерал-губернатор. Колонізатори поділили всю країну на департаменти, якими управляли префекти. Колонізація Алжиру супроводжувалась конфіскацією земель, які належали колишній турецькій адміністрації, алжирців, які воювали проти Франції, а також земель, право володіння якими не підтверджено відповідними документами. Це привело до масового обезземелення корінного населення. Так, до 1870р. у 370 племен, які володіли 6680тис. га

землі, 1190 га було відібрано на користь колоніальної адміністрації і 1336 тис. га – для європейських колоністів. В результаті завоювання і колонізації у власності алжирців залишилось не більше 47,3% всієї території. Інша частина стала власністю майже 10 тис. французьких колоністів, а також 1183 родин, які емігрували з Ельзасу та Лотарингії, великих концесіонерів і французької держави. 10% перейшла до «фонду колонізації», з якого незаможним колоністам виділялась земля [55;80,с.143].

На думку російського історика Р.Г.Ланда головним результатом завоювання Алжиру необхідно визначити переселенську або європейську колонізацію [56]. Кількість європейців в Алжирі швидко зростала. Так, у 1833 р. їх налічувалось 7,8 тис., у 1840 р. -27 тис., у 1847 р. – 110 тис.(в т. ч. 47 тис. французів, 31 тис. іспанців, 8,5 тис. італійців, 8,6 тис. німців та швейцарців, 8,7 тис. мальтійців), а у 1860 р. проживало майже 200 тис. осіб [44,с.31;112,с.31].

У 30-40 рр. XIX ст. Франція продовжила захоплення нових колоній в Африці. На західному побережжі у XVII-XVIII ст. Франція мала кілька торгових колоній та фортів. Але деякі з них були захоплені англійцями під час наполеонівських війн або були покинуті колоністами через епідемії та постійні сутички з місцевим населенням. Після закінчення війни в Європі, Франція змогла повернути свої колишні колонії в Сенегалі. У 1836 р. французи захопили Карабан неподалік від Сенегалу, а у 1842-1846 рр. комерсанти і місіонери відновили факторії та створили ряд нових опорних пунктів і фортів в Габоні, Кот-д'Івуар. У 1846 р. Франція встановила протекторат над цими територіями [48,с.228]. Цим самим була закладена база для подальшої колоніальної експанції в цьому регіоні Африки. У 1851-1868 рр. Франція нав'язала угоди королю Догомеї, за якими французи отримували право вести торгівлю в країні та на територіях, підвладних королю. Франції було передано порт Котону. Французькі війська витіснили с побережжя Гвінеї португальців і там було збудовано форти, центри

управління, опорні пункти. Сфера впливу Франції була поширена на віддалені регіони між р. Нігером і Гвінейською затокою [2].

Під час будівництва Суецького каналу Франції вдалося захопити важливі опорні пункти в районі Африканського Рогу. У 1862 р. у її власність перейшли території і порт Обок на африканському побережжі Баб-ель-Мандебської протоки. У 1863 р. Франція встановила своє панування в Кохінхіні (Південний В'єтнам), а у 1867 р. – протекторат над Камбоджею. Крім того, ще у 1853 р. французам вдалося захопити острови Нова Каледонія, які були перетворені у 1863 р. на місце каторги для засуджених французів [112,с.32].

Таким чином, колоніальні імперії європейських держав були наслідком Великих географічних відкриттів, породженням експансіонізму європейців. Причиною європейської експансії в Азію, Африки, Північну та Південну Америку, Австралію було бажання отримати любою ціною прибутки і надприбутки. Створення колоніальних імперій відбувалося в ході підкорення неєвропейських народів силою зброї, обманом, жорстокими методами. Захоплення і розширення колоній, їх експлуатація служили економічним інтересам метрополій. Колонії стали джерелом збагачення метрополій, але наджорстка експлуатація місцевого населення привела до знищення їх самобутньої культури, звичаїв, обрядів, насильницькому насадженню християнства.

2.2. Військові конфлікти між європейськими державами у боротьбі за колонії

Формування, становлення і розвиток колоніальних імперій проходило в запеклій боротьбі з народами Азії, Африки і Латинської Америки. Разом з тим, між європейськими державами існувало постійне суперництво і боротьба за колонії. Інтереси цих країн перетиналися у різних частинах

світу. Також усі європейські держави того часу вирішували династичні, релігійні, територіальні, торговельні конфлікти за допомогою війн. Як правило, метою цих війн було захоплення територій, вигідних торговельних шляхів, заморських колоній. Одночасно, мотивами цих війн була мотивація отримання дворянством нових знань, чинів, помість тощо. Офіцерський корпус армій європейських монархій формувався виключно з дворян. Значну роль відігравали комерційні інтереси купців, молоді буржуазії, банкірських домів.

В XVI ст. Англія почала боротьбу за панування на морських шляхах проти Нідерландів, Іспанії та Португалії. Прихід до влади буржуазії дало початок новому етапу англійської колоніальної політики. На відміну від Іспанії і Португалії, які захоплювали острови і території та створення опорних фортець і пунктів торгівлі, Англія перейшла до захоплення колоній з метою її освоєння і створення плантаційного господарства. Це привело до загострення відносин не тільки з Іспанією і Португалією, а і Нідерландами. Англія розпочала боротьбу в першу чергу, з Нідерландами, яка на той час була флагманом морської торгівлі з країнами Азії та Африки. Її торговий флот складав 75% світового тоннажу. Нідерланди намагалися монополізувати торгівлю не тільки в Індійському океані, а і у Атлантичному. 6 тис. нідерландських кораблів вели монопольну боротьбу в регіоні Балтійського моря, вивозили звідти необхідні для суднобудування ліс, смолу, пеньку тощо. Нідерландські товари, які привозили нідерландські купці на нідерландських кораблях, домінували в англійських колоніях. Це привело до боротьби Англії проти Голландії. У 1651р. англійським парламентом був прийнятий «Навігаційний акт», який завдав серйозного удару по нідерландській посередницькій торгівлі Англії з іншими країнами. Відмова Англії відмінити цей акт привів до першої англо-нідерландської війни 1652-1654рр. Морські операції – (Плімутська в 1652р., Ньюпортська у 1652 р. і 1653 р.) не виявили переможця. Але поступово перевага перейшла до Англії,

яка мала сильніший флот і встановила блокаду побережжя, що загрожувало фінансовому і економічному краху Нідерландів. 15 квітня був підписаний мирний договір, за яким Нідерланди визнавали Навігаційний акт 1651р. і зобов'язувалися відшкодувати збитки які були завдані англійській Ост-Індській компанії з 1611р. [23, с.43].

Під час другої англо-нідерландської війни (1664-1667 рр.) військові дії йшли не тільки в Європі, а і у колоніях. У 1664 р. англійці захопили Новий Амстердам у Північній Америці. Флот Нідерландців у 1667 р. кілька разів проривався до Темзи, загрожуючи Лондону. 31 липня 1667 р. був підписаний Бредський мирний договір, за яким Англія утримала за собою Новий Амстердам, а Нідерланди отримали захоплені Суринам у Південній Америці та зберегли о. Пуло-Ран в Молуккському архіпелазі. Деякі положення «Навігаційного акту», які не влаштовували Нідерланди були пом'якшено. Ця війна стала вадливим моментом у відношеннях двох морських держав. Англія покинула Індонезію, а Нідерландці – Північну Америку, що означало поділ сфер впливу між молодією буржуазією двох країн [114].

Англійський король Карл II розпочав у 1672 р. війну з Нідерландами у таємному союзі з Францією. Незважаючи на перевагу англо-французької коаліції, нідерландські війська міцно тримали оборону. У червні 1672 р. нідерландська ескадра завдала поразки об'єднаному англо-французькому при Солебеї, Шеневельді (червень 1673 р.) і Текселі (липень 1673 р.).

Зростання опозиційних настроїв через невдачі у війні, змусили англійців підписати 19 лютого 1674 р. Вестмінстерській мирний договір, який повторював умови Бредського миру 1667 р., і вийти з війни [114].

У 1654-1661 рр. Нідерланди втратили свої колоніальні володіння в Бразилії, які перейшли до Португалії. У 1676 р. французи захопили о. Тобаго. В кінці ХУІІІ – на поч. ХІХ ст. значна частина нідерландських володінь була окупована Англією. У 1814 р. більшість колоній була

повернута, але частина залишилась за Англією, серед яких Капська колонія (захоплена у 1795р., остаточно у 1806р.), о. Цейлон (захоплений 1795-1796 рр.). У 1824 р. відбувся черговий перерозподіл колоній: Нідерланди відмовились від Малакки та володінь в Індії на користь Англії та визнала за нею особливі інтереси в султанаті Аче (Північна Суматра). Під тиском Великобританії Нідерланди до 1872 р. передали їй форти на Золотому Березі в Африці [71;114].

Таким чином, Нідерланди втратили значну кількість колоній, основна частина яких перейшла під владу Великої Британії.

З середини ХУІІ ст. бере початок англо-французька боротьба за колонії, яка тривала майже півтора століття. Ця боротьба за світову колоніальну і торгівельну гегемонію була однією з головних напрямків західно-європейської політики кінця ХУІІ-ХУІІІ ст.

Колоніальні інтереси двох великих європейських країн перетиналися у багатьох регіонах світу: Північній Америці, де англійці володіли Східним побережжям Атлантичного океану до Аллеганських гір, а французькими колоніями були Луїзіана і Канада. Засновані Квебек (1608р.) і Монреаль (1642р.), Новий Орлеан у гирлі р. Міссісіпі (1718р.); і Вест-Індії, де англійці захопили Ямаїку, Барбадос та інші острови, а французи – Гваделупу, Мартиніку, Сан-Домінго. Колоніальне протистояння між Англією і Францією відбувалося і в Індії. Англійці раніше французів проникли в країну і захопили Сурат, Бомбей, Калькутту, Мадрас, створили ряд опорних пунктів і факторій. Французи заснували факторії в Бенгалії (Чандернагор), південно-західній Індії (Мае). Острови Бурбон (Реюньйон) та Іль-де-Франс стали опорними базами для військово-морського флоту. Англо-французька боротьба за колоніальну і торгівельну гегемонію в кінці ХУІІ і у ХУІІІ ст. були головною причиною війн між Англією і Францією.

Однією з перших таких війн була війна Аугбурської Ліги (1689-1697рр.), в ході якої бойові дії між Францією і Англією проходили у Вест – Індії.

Французькі війська і флот у серпні 1689р. окупували о. Сент-Крістофер. Спроби англійців повернути його були невдалими. Напади англійців на острови Гваделупу та Мартиніку, які належали Франції, були відбиті. Безрезультатною була спроба у 1695р. висадити англійський десант на Гаїті.

За Рісвікським миром 1697 р. сторони зобов'язалися взаємно повернути всі захоплені території. Але Франція залишила за собою Сент-Крістофер [62,с.49].

У 1701-1714рр. йшла війна за іспанську спадщину – європейський конфлікт після смерті бездітного короля Іспанії Карла II Габсбурга. Франція намагалася встановити династичний зв'язок з Іспанією, захопити іспанські колонії. Англія боялась об'єднання під однією короною Франції та Іспанії.

У цій війні Франція перемогла на суші, а Англія здобула перевагу на морі. 11 квітня 1713р. було підписано Утрехтський мирний договір. Франція втратила частину своїх північноамериканських колоній – Ньюфаундленд, Акадію, територію на берегах Гудзонової затоки, Нову Шотландію, які перейшли під владу Англії. Вона отримала Гібралтар та Менорку, а також монопольне право на ввіз чорношкірих рабів в іспанські володіння Америки [62,с.50].

Боротьба Англії і Франції за колоніальну гегемонію після війни іспанську спадщину не закінчилась. В цей час Франція вела активну колоніальну політику і її інтереси з інтересами Англії. Війна за австрійську спадщину стала новим етапом англо-французької боротьби за колонії. Противники вели війну в Північній Америці, в Америці, на Вест-Індійських островах, в Індії – там, де зіштовхувалися інтереси Англії і Франції. У 1745р. британські колоніальні війська в ході запеклих боїв за підтримкою флоту захопили на о. Кейн-Бретон в Північній Америці столицю французької колонії Іль-Руаяль фортецю Луїсбург. В листопаді 1745р. французи захопили поселення Саратогу поблизу Нью-Йорка. В Індії французькі війська взяли штурмом м. Мадрас, який належав Англії. Франція на морі зазнала поразки,

але і Англія в Європі, разом із своїми союзниками не вдалось повністю розгромити Францію. В результаті був підписаний 18 жовтня 1748р. Ахенський мирний договір, за яким Франція повертала Англії Мадрас, Англія - Іль-Руаяль Франції. Франція втратила колонії в Індії і повернула собі Луїсбург [6].

Війна за австрійську спадщину не вирішила протиріч між європейськими країнами. Частина держав Європи були невдоволені територіальними змінами. Поступово політична та економічна ситуація того часу сприяли формуванню протиріч між Францією і Англією, Австрією і Пруссією. В першій половині ХУІІІ ст. французька Ост-індська компанія, використовуючи протиріччя між індійськими державами, створила армію з найманих індійських солдат. Це дало можливість захопити великі князівства Хайдарабад і Карнатик та посилити свої позиції в Індії.

До середини ХУІІІ ст. сформувалися дві групи причин, які викликали початок Семирічної війни. Англія була занепокоєна колоніальною активністю Франції в Індії. Крім того, Франція і Англія не могли поділити колоніальні володіння у Північній Америці, прагнули зайняти панівне становище на морі. Пруссія намагалася захопити військово-політичне лідерство в Європі, спираючись на свою армію, що зачіпало інтереси Австрії, Франції і Росії. У 1754-1755 рр. протистояння Англії і Франції і Північній Америці переросли у військові сутички. У 1756 р. Англія оголосила війну Франції. В Індії проти Англії повсталася Бенгалія, яка була у залежності від Франції. Франція не змогла надати належної допомоги і Бенгалія перейшла під владу Англії. У червні 1757 р. війська англійської Ост-Індської компанії, у складі 900 англійців і 2000 індійських солдат (сипаїв), завдали поразки у битві при Плессі 70-тис. армії правителя Бенгалії, якого підтримувала Франція [99, с.343].

У січні 1761 р. англійці захопили останні опорні пункти французів у Пондішері (Південно-Східна Індія). У 1762 р. Англія, Франція та Іспанія

розпочали мирні переговори і 10 лютого 1763 р. підписали Паризький мирний договір. За цим договором французи втратили острови Кан-Бретшн, Канаду, долину р. Огайо, територію на схід від р. Міссісіпі. У Вест-Індії Франція втратила о. Домініка, Сент-Вінсент, Гренаду і Тобаго, а у Африці – Сенегал. В Індії майже всі французькі володіння (крім 5 міст фортець) стали надбанням Англії. Іспанія віддала Великій Британії о. Мінорка, але отримала від Франції Луїзіану [91].

Таким чином, Франція в ході Семирічної війни втратила значну кількість колоній, Англія утвердила свою першість в колоніальних загарбаннях. Це стало наслідком економічної переваги Англії над Францією.

У Франції внаслідок об'єктивних і суб'єктивних причин не було такого флоту, такої армії, таких матеріальних і фінансових ресурсів, а також зацікавленості парламенту і урядів, як у Великої Британії.

Англія в ході війни за незалежність в Північній Америці 1775-1783 рр. втратила 13 своїх колоній. Це було досить важким випробуванням для колоніальної імперії. Але через деякий час Англія зуміла розширити свої колоніальні володіння в Індії[52].

Франція в ході війн з антифранцузькими коаліціями, які відбувалися під час Великої французької революції та наполеонівських війн (1792-1815 рр.), втратила майже всі колонії. За рішенням Віденського конгресу 1814-1815 рр. Англія отримала о. Мальту в Середземному морі, Капську колонію, о. Цейлон, Маврикій, Тобаго, Сен-Люсі, Іль-де-Франс та інші території, які вона захопила в кінці ХУІІІ - на поч. ХІХ ст.[42].

В середині ХІХ ст. англо-французьке колоніальне суперництво дещо змінилось. Боротьба велась в основному на міжнародних конференціях, на дипломатичному рівні. Країни намагалися прямо не втручатися в процес захоплення нових колоній.

Завоювання в 40-х роках ХІХ ст. Великою Британією Індії відкрило їй можливість захоплення нових територій на півночі Афганістану та Середньої

Азії, на сході – Бірми. Але у Афганістані та Середньої Азії її колоніальні інтереси зіткнулися з позицією Росії, яка продовжувала завоювання Середньої Азії та намагалася проникнути в Афганістан. В ході англо-афганських війн 1838-1842 рр. і 1878-1881 рр. Англія не змогла захопити Афганістан, але встановила контроль над зовнішньою політикою країни. Це привело до погіршення англо-російських відносин [37].

На початку ХІХ ст. посилювались колоніальні протиріччя між Нідерландами і Великою Британією щодо володіння Молуккськими островами та Малайським архіпелагом. В ході наполеонівських війн нідерландські колонії було окуповано англійськими військами для захисту від французів. У серпні 1814 р. після довготривалих переговорів була досягнута угода між Великобританією та Нідерландами про повернення колоній. Але англійська Ост-Індійська компанія не поспішала виконувати угоду. Англійські чиновники перешкоджали відновленню колишніх нідерландських порядків, намагалися розширити вплив Англії. Це привело до зіткнення з колоніальною адміністрацією Нідерландів, яка відновила старі монополістичні порядки щодо торгівлі з місцевими державами. У відповідь англійці захопили стратегічно важливий о. Сінгапур і уклали з місцевим правителем 6 лютого 1819 р. відповідну угоду. Уряди Великої Британії та Нідерландів прийшли до висновку про необхідність мирним шляхом урегулювання проблеми, визначити сфери впливу в регіоні. 17 березня 1824 р. була підписана англо-нідерландська угода, яка поділила на сфери впливу Малайський архіпелаг: Малайя була визнана англійською сферою впливу, а Індонезія – нідерландською. Велика Британія витіснила Нідерланди з Малаккського півострову, отримала свободу торгівлі в Індонезії. Сінгапур залишився за Великобританією і перетворився в плацдарм для розширення англійською колоніальної експансії в Південно-Східну Азію [71].

Таким чином, формування, становлення і розвиток колоніальних імперій проходило в запеклій боротьбі і постійному суперництві між європейськими

країнами. Існуючі протиріччя вони вирішували, в першу чергу, війнами і захопленням колоній країн-суперників. При цьому не врахували інтереси народів Азії, Африки і Латинської Америки. Це привело до посилення колоніальної експлуатації народів колоній та безкінечних загарбницьких війн. На першому етапі Іспанія, Португалія та Нідерланди, захопивши території в Африці, Південно-Східній Азії, Америці, стали провідними колоніальними країнами. Але розвиток капіталістичних відносин у Англії і Франції та інших країнах вимагав нових ринків збуту і сировини, що неминуче призвело до боротьби за колонії.

Висновки до розділу

Утворення колоніальних імперій було наслідком Великих географічних відкриттів, зростанням пошуків золота в Європі, яке було засобом обміну в умовах зародження і розвитку ринкових відносин. Великі географічні відкриття дали поштовх для колоніальної експансії європейських держав і визначили основні напрямки: в Америку через Атлантичний океан в навколо Африки в Індію, Молуккські острови, Малакку (Малайський півострів через Індійських океан).

Протягом XV-XVIII століття європейські країни захопили території і створили колонії у Північній і Південній Америці, Південній і Південно-Східній Азії, майже у всій Африці, Австралії та Океанії. Причиною європейської експансії було бажання отримувати великі прибутки і надприбутки. Створення колоніальних імперій йшло шляхом підкорення неєвропейських народів насильницькими, військовими методами. Населення колоній стало об'єктом постійно зростаючої експлуатації задля збагачення європейських метрополій.

Португалія та Іспанія першими створили колоніальні імперії ще в феодальний період. Провідну роль відігравала держава з сильною

королівською владою, прямо приймала участь в управлінні і експлуатації колоній. У витоків французьких колоніальних завоювань і в управлінні колоніями також стояла держава. Приватна ініціатива домінувала в англійській та нідерландській колоніальній експансії, у створенні та діяльності Ост-Індських та Вест-Індських компаній. Іспанська і португальська колоніальні імперії, які утворилися при феодализмі розвивалися за його законами: відкрита експлуатація і пограбування колоній, нееквівалентна торгівля. Величезні цінності не перетворювалися на капітал, а ставали скарбами.

Англія, Нідерланди, Франція внаслідок експлуатації своїх колоній, отримуючи величезні прибутки, починають їх вкладати в розвиток промисловості, торгівлі тощо. Це привело до посилення протиріч між колоніальними імперіями. Крім того, між європейськими державами існували постійні династичні, територіальні, релігійні та інші конфлікти, що не різко приводило до війн. В ході цих війн відбувався перерозподіл колоній і залежних країн, зміцнення одних колоніальних імперій (Англії та Франції) і втрата іншими своїх колоній.

РОЗДІЛ 3

КОЛОНІАЛЬНІ ПРОТИРІЧЧЯ ВЕЛИКИХ ДЕРЖАВ ПОЧ. ХХ СТ.

3.1. Британо-французьке колоніальне суперництво наприкінці ХІХ ст. та його вплив на перегрупування європейських держав

У другій половині 1898 р. відбулася остання та вирішальна сутичка між англійським і французьким імперіалізмом у боротьбі за владу над верхів'ями Нілу. Посол Росії в Лондоні Є. Стааль писав на початку вересня 1898 р.: «Англійці повстають проти утвердження Франції на Верхів'ях Нілу на тій підставі, що це провінції, які належать Єгипту і, якщо хедив і не володіє ними останні роки, то вони перебувають у сфері впливу Великобританії» [1, с. 316].

10 липня 1898 р. експедиція французького капітана Маршана зайняла містечко Фашода, яке містилося на лівому березі Нілу. Франція тим самим заявила свої претензії на частину Судану [3, с. 125].

Тим часом із півночі, назустріч французькому загону, вгору по Нілу рухався експедиційний корпус англійського генерала Кітченера.

2 вересня 1898 р. його війська розбили арабів при Омдурмані. Через чотири дні після цієї битви, Кітченер отримав повідомлення про перебування у Фашоді французького загону. Війська під його командуванням здійснили швидкий марш до Фашоди. У середині вересня 1898 р. Кітченер вимагав від Маршана вивести війська з долини Нілу. Але французький офіцер відмовився покинути Фашоду без вказівок свого уряду [2, с. 200]. Як відомо, загону Маршана зі 126 чоловік протистояла двадцятип'ятитисячна армія, якою командував Кітченер. Так виник фашодський інцидент.

Внутрішнє становище в обох країнах теж було різним, і перевага знову-таки виявлялася на боці англійського імперіалізму. Французький міністр іноземних справ Делькассе вважав, що ситуація для конфлікту з Англією

складається не на користь Франції. Суперництво з Німеччиною, внутрішня криза у зв'язку зі справою Дрейфуса, військово-морська перевага Англії примусила французький уряд прийняти 3 листопада 1898 р. рішення про евакуацію військ із Фашоди [4, с. 149].

Після рішення про евакуацію із Фашоди пройшло два місяці, упродовж яких Франція не виказувала ніякого бажання взяти реванш за завдану їй поразку. Англійський уряд міг бути впевнений, що його перемога достатньо закріплена. До переговорів про розмежування сфер впливу в Африці Англія та Франція приступили в січні 1899 р. А 21 березня 1899 р. була підписана угода, яка поклала кінець територіальним суперечкам. Стаття II декларації визначала сфери впливу Великобританії та Франції. Перша тримала Східний Судан, друга – частину Центральної Африки між басейном оз. Чад і вододілом Конго й Нілу. Таким чином, англо-французька угода 1899 р. завершувала розподіл Центральної Африки [4, с. 168–169].

У зв'язку із фашодським інцидентом в Англії та Франції піднялася хвиля шовінізму. Російські журналісти відзначали, що «всі заговорили про Фашоду, як про щось важливе, чим жодна зі сторін, що сперечаються, не може поступитись іншій без шкоди для своєї національної гідності» [2, с. 199]. Англійці прагнули представити винуватицею подій Францію. Дж. Чемберлен заявляв: «Фашода – лише символ, і французьке загарбання цього пункту тому і схвилювало англійців, що воно було завершальною ланкою цілої низки дій, які не узгоджуються із дружніми та сусідськими відносинами...» [15, с. 22].

Провідні англійські політичні партії – консервативна і ліберальна – та англійська преса були, здебільшого, єдині в питанні про політику у фашодському конфлікті. Вони виступали категорично проти поступок Франції на Верхньому Нілі. В основі цієї єдності лежала спільність завдань політичних партій у проведенні колоніальної політики імперіалізму, підкріплена упевненістю англійців у переважанні сил Великобританії над

силами Франції. Англійські політичні партії були упевнені в сприятливому для Британської імперії результаті війни проти Франції і тому підтримали вимоги англійського уряду, пред'явлені Франції.

Винятком була ліберальна партія. Хоча її керівництво цілком підтримало уряд, незначна частина членів партії, зокрема так зване радикальне крило, виступили проти розв'язання війни з Францією, не бажаючи ділити з консерваторами відповідальність за її наслідки.

Загалом, уряд відчував за собою підтримку обох партій і зміг з самого початку зайняти непохитну позицію, вимагаючи виведення французів із долини Нілу.

Виступи лідерів англійської консервативної партії з приводу зіткнення з Францією у Фашоді почались із середини жовтня. 19 жовтня на консервативному мітингу виступив канцлер казначейства Хікс-Біч, який заявив: «Буде великою бідною, якщо між Англією та Францією почнеться гігантська війна. Але є більші нещастя, ніж війна» [8, с. 76]. 25 жовтня в Кейптауні виступив С. Родс, який заявив, якщо Франція збирається перешкодити з'єднанню Кейптауна з Каїром, то «Англія, у разі потреби, битиметься проти цього». Із запальною імпералістичною промовою, яка містила прямий заклик до війни, виступив на одному з мітингів Уїнстон Черчілль, який щойно повернувся з Судану. «...Впродовж найближчих днів, а можливо й годин, – провокаційно заявив Черчілль, – ми можемо бути покликані зробити велике зусилля, щоб утримати те, що дійсно належить нам» [9, с.119].

Повну підтримку знаходять консерватори серед лібералів-уніоністів, які входили в уряд. У жовтні від імені уніоністів виступив їхній глава герцог Девоншир, який заявив на мітингу в Глазго про повну підтримку Солсбері та зажадав негайного беззастережного відходу Франції з Фашоди [7,с.18].

Загалом, ліберали підтримали Солсбері, продемонструвавши єдність усіх сил британського імперіалізму в конкурентній боротьбі з Францією. Серед лідерів ліберальної партії з критикою суданської політики консерваторів виступили Дж. Морлі та У. Харкоут. Морлі протестував проти “сліпої політики” і “огидногозлочину”. Проте більшість членів ліберальної партії або займали стримані позиції, або відкрито підтримували уряд. До числа останніх можна віднести Р. Кемпбелл-Баннермана. Він заявив у парламенті, що “якщо англійці не захоплять долину Нілу, то це зроблять інші держави” [15, с. 26].

Стосовно позиції Розбері з цього приводу, то після свого відходу з поста глави ліберальної партії (1896 р.) він офіційно не був задіяний у політичному житті країни. Підчас фашодської кризи Розбері знову з’явився на політичній арені. У жовтні 1898 р. Є. Стааль писав про нього: “Хоча, внаслідок відмови від керівництва ліберальною партією, він навіть в опозиції не має ніякого офіційного положення, але його поглядам і думкам надається велике значення, особливо стосовно закордонних справ” [1, с.56]. Свої позиції у фашодському питанні Розбері обґрунтував у промові, виголошеній 12 жовтня 1898 р. в Іпсомі. Він звинуватив французький уряд у навмисних діях у Судані та виражав надію, що французький прапор, поставлений Маршаном над Фашодою, був не прапором Франції, а “прапором одного дослідника”, і за ним не стояла Французька республіка. Розбері сподівався, що інцидент буде вирішений мирно, але він був проти будь-якого компромісу, який стосується прав Англії на Єгипет [10, с. 135].

У цілому, у виступах представників правого крила ліберальної партії відобразилися сподівання імперіалістично налаштованих кіл англійського суспільства, які були зацікавлені у встановленні британського контролю над Суданом, оскільки це дозволяло закріпити британські позиції в Єгипті та розширювало сферу англійського впливу в цьому районі Африки. Ліберал-

імперіалісти повністю перекладали вину за інцидент, який трапився, на Францію, а імперіалістичні устремління англійських політичних і ділових кіл вони вважали за краще приховати, посилаючись на заяву, яка широко використовувалася про «нехтування англійських прав» французами [15, с. 26].

Із закликом до рішучого імперіалістичного курсу виступають окремі ліберали, які належали до так званого радикального крила ліберальної партії. Такого роду виступ робить член парламенту Ділк, який заявляє, що політика Солсбері гідна засудження, оскільки створюється враження, що англійський уряд «готовий обговорювати французькі вимоги» [11, с. 171]. А згодом – лютого 1899 р. – відомий прихильник зближення з Францією член парламенту Лабушер [5, с. 111].

Позиція англійського уряду у зв'язку з евакуацією із Фашоди французів була сформульована Солсбері в його виступі 4 листопада 1898 р. Повідомивши про рішення французького уряду евакуювати Фашоду, Солсбері заявив, що англійський уряд вітає це рішення, але вважає, що відхід Франції з Фашоди не вирішує багатьох спірних питань. Це, продовжував Солсбері, лише дає можливість почати переговори з Францією про розподіл Судану, оскільки англійський уряд відмовлявся вести переговори до евакуації із Фашоди. Що ж до самого розподілу Судану, то Англія має намір зажадати все, що раніше, до повстання махдистів, належало Єгипту [4, с. 168].

Англійська преса починає цілеспрямовану кампанію формування громадської думки у зв'язку з конфліктом у Фашоді. Кампанію цю проводить, зокрема, «незалежний» лондонський «The Times», переповнений цілими днями заявами про те, що «права» Англії порушені, вона не повинна зносити «образ», нанесених французами. Газета день за днем присвячує передовиці зіткненню з Францією, розпалюючи шовінізм, завбачливо готуючи ґрунт для війни з нею. Вона пише: «Англія повинна перешкодити проникненню Франції до Східного Судану за всяку ціну». Вітаючи військові

приготування Англії, газета пише, що “на випадок, якщо стане необхідно застосувати наш флот, уряд повен рішуче тримати його цілком готовим до цього» [4, с. 154].

Такої ж позиції, як і «The Times», дотримувалася пов’язана з консерваторами «Morning Post». 12 вересня «Morning Post» виступає із заявою, якщо Франція не відступить, то Англія повинна «пред’явити ультиматум, підкріпивши його мобілізацією військових і військово-морських сил імперії». Шовіністична «Daily Mail» писала, що у випадку війни “французький флот буде знищено, французькі колонії – відібрано, і країна, яка вже стогне під важкістю величезного боргу, буде розорена на ціле покоління”. У такому ж дусі виступив «Economist». В Англії, заявляв цей журнал, «обирають скоріше війну, ніж збереження існуючої ситуації». Виступів проти війни з Францією було небагато, зазвичай це були стримані зауваження з приводу того, що можна піти на поступки французам, тим самим уникнувши війни. «Daily News» писала, що Англія повинна поторгуватися з Францією і діяти як «бізнесмен» [4, с. 155].

Те, що Англія мала всі підстави бути задоволеною сприятливим для неї завершенням фашодської кризи, пояснює причину позитивного, здебільшого, ставлення англійської преси до виведення французьких загонів із Фашоди. У провідних імперіалістичних органах англійської преси вітали відступ Франції і водночас вимагали, щоб англійський уряд продовжував чинити тиск на неї з метою змусити останню до максимальних поступок. «...Франція відмовилася від спроби отримати компенсації за Фашоду до евакуації, але вона спробує її отримати після евакуації», – пише «The Times» [4, с. 159].

Лише декілька англійських газет ліберального спрямування виступили з критикою політики уряду у зв’язку з евакуацією французів із Фашоди. Виступи ці, як і взагалі виступи частини лібералів проти політики консервативного уряду в Фашодській кризі, відображали переважно міжпартійну боротьбу лібералів і консерваторів.

Англійські військові приготування не припинилися після заяви Франції про відхід із Фашоди. Виступаючи 9 листопада на публічному мітингу, Солсбері заявляє, що Англія не може «покласти край всім приготуванням...» [6, с. 65].

В Англії угоду 21 березня оцінювала позитивно як консервативна, так і ліберальна преса, оскільки угода задовольняла всі основні претензії англійського імперіалізму в Східному Судані і надавала Англії істотні торгові пільги на узбережжі Гвінейської затоки. «The Times» з приводу угоди писала: «Ми, практично, отримали все, що вимагали під час нещодавнього конфлікту з Францією в басейні Нілу...» [4, с. 162].

Деякі російські газети підкреслювали значення англійських придбань за угодою 21 березня. «Русское слово» писало: «У цій лихоманці, яка охопила великі європейські держави ...найістотніші вигоди і територіальні придбання зуміла захопити собі Англія». Угода 21 березня – «це одна з тих безкровних перемог, які коштують десятка кровопролитних битв...» Угода є «безумовною поразкою французької дипломатії» [2, с. 193].

Із виведенням загону Маршана із Фашоди та підписанням англо-французької угоди про розмежування сфер впливу в Східній Африці для англійців інцидент не був вичерпаний. У парламенті взимку 1899 р. розвернулася гостра дискусія щодо його завершення. Саме при розгляді цього питання члени ліберальної опозиції розкололися на два табори. Радикали реальніше оцінювали позицію британського уряду і вказували, що завоювання Судану – акт агресії, а не оборони. Ірландські депутати виступили проти надання Кітченеру 30 тис. ф. ст. за військові заслуги. Дж. Морлі, виступаючи все ж таки на підтримку цієї пропозиції, вважав дії генерала не відповідними англійським принципам гуманності. Але, правда, лідер радикалів виправдовував його, вважаючи, що Кітченер був «інструментом – дієвим і всесильним – політики, нав'язаної йому урядом і парламентом...» [13, с. 21]. Необхідно відзначити, що заперечення радикалів

зводилися не до засудження суданської експедиції як такої, а лише до критики її наслідків.

На боці уряду виступили праві ліберали. Вони виправдовували завоювання Судану з погляду неминучості колоніальної політики. Ще в 1897 р., торкаючись питання про Судан, Асквіт говорив, що процес розширення імперії потрібно розглядати як «нормальний, необхідний і природний. Це ознака життєвості нації, подібно тому, як зростання було ознакою життя людського організму..., ми повинні контролювати цей процес, а не стримувати його» [12, с.44]. Грей, підтримуючи тезу про неминучість колоніальних загарбань, у 1899 р. заявив, що швидкість у гонитві за імперією збільшується завдяки зробленим конкурентами кроків і головним виправданям завойовницької політики є її неминучість. Він також виправдовував дії Англії тим, що вона нібито діяла на користь Єгипту [14, с. 42].

Фашодська криза була для Франції важливим етапом у боротьбі за зміцнення колоніальної імперії. Загроза війни між Францією і Англією в цей період була цілком реальною, про що свідчила масштабна військова підготовка, яка проводилася в цих країнах у жовтні–листопаді 1898 р. Питання про те, хто вийде переможцем у Фашодській кризі, мало вирішити співвідношення сил французьких та англійських колоніальних хижаків. Військово–морська слабкість Франції послужила однією з найістотніших причин її відступу. Досліджуваний період характеризується посиленням уваги французької громадськості до колоніальної політики Англії на Африканському материкау. Соціальний конфлікт у Третій республіці, поєднаний із загальною індустрією та військовою слабкістю країни, був причиною слабкості Франції на міжнародній арені, нерішучої експансіоністської політики. Вплив фінансистів у Франції не раз визначав та спрямовував політику кабінетів, які перебували далеко від берегів Сени. Публікації періодичних видань, присвячені англійській колоніальній

експансії в Африці, носили характер, який співпадав із політичними настроями в уряді. Якщо на початку Фашодського конфлікту французька преса вороже ставиться до Англії, то до кінця жовтня ця позиція змінюється. Пояснюється це тим, що частина французької правлячої верхівки, яка спочатку вважала, що Англія не наважиться розв'язати війну через зіткнення у Фашоді, переконалася у зворотному, судячи із виступів англійських імперіалістів. Французька преса переглянула свої позиції через реальну загрозу війни. Крім того, можна сказати, що в таборі політичних партій у Франції стосовно питання про Фашодську кризу не було єдиної думки. На відміну від Англії, у Франції під час Фашодської кризи уряд не був повністю підтриманий через розбіжності, які виникли між партіями в результаті внутрішньополітичної боротьби. Справа Дрейфуса викликала неабиякий ажіотаж у народних масах. Французький уряд повинен був зрозуміти, що період гострої внутрішньополітичної кризи не був найкращим для війни з Англією. Загалом, все це змушувало французький уряд шукати компроміс з Англією. Політичні діячі Франції, які в основному належали до республіканського табору, ще до Фашодської кризи виявляли бажання зблизитися з Англією. Пізніше планувалося створення англо-франко-російського союзу. У результаті франко-німецьких суперечностей підсилювалося бажання зблизитися з Англією, яке змушувало Францію шукати дружніх відносин з великими європейськими державами. Колоніальне суперництво Франції і Англії в Африці у другій половині XIX ст. завершилося мирно [11, с.32].

Із вищевикладеного матеріалу можна зробити такі висновки. Фашодська криза була для Англії важливим етапом у боротьбі за створення найбільшої у світі Британської колоніальної імперії. Загроза війни між Англією і Францією в цей період була цілком реальною. Військова, насамперед військово-морська, слабкість Франції послужила однією з найістотніших причин її відступу. Англія дипломатично і з воєнного боку

була підготовлена краще. Її війська в Східному Судані на момент сутички у Фашоді займали міцніші позиції, ніж французькі.

Реакція англійських суспільно-політичних кіл на фашодську кризу була однорідною. Політичні партії Англії виступили з повною підтримкою англійських колоніальних домагань у Східному Судані. Як консерватори, так і ліберали були впевнені в перевазі сил Англії над силами Франції, унаслідок чого серед англійських політичних партій майже не було розбіжностей у питанні про те, якою повинна бути політика англійського уряду в фашодському інциденті. І консерватори і ліберали сходилися на тому, що Англія повинна розв'язати війну у випадку, якщо Франція не поступиться англійським вимогам евакуювати війська із Судану [11, с.44].

Отже, середина XIX століття стала періодом формування великих колоніальних імперій, якщо у XV-XVII ст. світовими гегемонами виступали Іспанія та Португалія, то у XIX ст. світова політика опинилася під контролем Великобританії та Франції, що до 70-х рр. XIX століття по-суті поділили між собою більшу частину колоній.

Причинами світового гегемонізму було, зокрема:

- По-перше, розвиток капіталістичних відносин вів до первинного накопичення капіталу та виникнення необхідності вкладати накопичення для отримання ще більшого прибутку;
- Розвиток ідей меркантилізму (Д.Рікардо), що вело до обґрунтування ідей збагачення за рахунок інших менш відсталих країн та континентів (Росії, Австро-Угорщини, країн Азії та Африки);
- Боротьба Англії та Франції за світову зверхність, що тривала починаючи, ще з XVIII ст.;
- Промисловий переворот у провідних країнах світу, що потребував дешевої сировини для промисловості;

Варто зауважити, що внаслідок вище зазначених причини, що склали базову основу для становлення французького та англійського експансіонізму на межі століть стало очевидним переформатування світового порядку.

3.2. Англо-німецькі суперчності

Блискуча перемога Пруссії в франко-німецькій війні 1870-1871рр. стала лейтмотивом для повного об'єднання німецьких держав у II Рейх. Даний політичний крок зумовив кардинальну зміну геополітичної ситуації в тогочасній Європі. Адже на політичну арену виступила молода могутня імперія, яка намагалася позиціонувати себе рівноправним політичним гравцем та провідною країною світу. Це, в свою чергу, не могло не викликати занепокоєння в інших провідних країн того часу, зокрема Великобританії. Адже вона в цей час була беззаперечним лідером економічного розвитку та могутньою колоніальною імперією. Могутній і потужний флот забезпечував їй почесний статус «володарки морів». Тому англійський політичний істеблішмент того часу розумів потенційну небезпеку появи нового політичного гравця на політичній карті Європи. Особливо у питаннях колоніального володіння, що було ключовим для Великобританії і на якому трималася вся її політична й економічна могутність. Адже саме великі колоніальні володіння, які були захоплені британцями, стали надійним ринком збуту товарів й постачальниками дешевої сировини для промисловості.

Саме тому кінець XIX ст. став періодом бурхливого розвитку англійської промисловості. Зокрема на її частку припадала третина всієї промислової продукції й 2/5 світового експорту. Внаслідок цього відбувалося бурхливе зростання англійської зовнішньої торгівлі, а фунт став найнадійнішою світовою валютою того часу, що закріпило за Лондоном статус світового фінансового центру. Завдяки такій сприятливій ситуації

стало можливим проводити т.зв. політику «блискучої ізоляції», яка полягала у відмові заключати тривалі союзницькі договори. Це давало можливість у своїх цілях використовувати протиріччя між іншими європейськими державами. Дану позицію можна звести до наступної тези прем'єра У. Гладстона: «В Англії не має союзників, а є вічні інтереси». Умовно дану політичну позицію можна назвати політикою «мінливих союзів», тобто союзниками англійців могла бути будь-яка тогочасна провідна держава світу, з якою співпадали інтереси. Коли ж вони переставали бути тотожними - він переставав існувати. Завдяки цьому Великобританія посилювала вплив на європейські міжнародні відносини та розширювала свої колоніальні володіння [6,с.410].

Об'єднання Німеччини й політичне оформлення II Рейху у 1871р. створило потенційні передумови до переформатування британської зовнішньополітичної доктрини. Окрім цього до загрози німецької гегемонії в Європі незабаром додалася небезпека німецької торгової конкуренції. Об'єднавчі процеси стали каталізатором економічного піднесення промислових регіонів на берегах Рейну та Шпрее й збільшення державного експорту у двічі. Окрім цього за результатами франко-німецької війни молода Німецька імперія отримала величезну контрибуцію у розмірі 5 млрд. зол. франків, а найголовніше - розвинуті промислові області Ельзас і Лотарингію, які разом з Рурською областю стали джерелом залізної руди та вугілля для важкої промисловості[3,с. 107].

Бурхливе економічне піднесення Німеччини відбувалося в умовах зниження темпів економічного розвитку Великобританії. Це пояснювалося тим, що величезна Британська колоніальна імперія потребувала великих капіталовкладень для підтримки й подальшого економічного розвитку. А тому темпи вивозу капіталу почали зростати в геометричній прогресії, а експортні операції знижуватися. Стрімкий промисловий прогрес потребував постійної технічної модернізації, темпи якої сповільнились. Тому поступово

англійська промисловість ставала менш конкурентоспроможною в порівнянні з Німеччиною та США. Не менш важливою проблемою для англійської економічної гегемонії в Європі була відсутність великих промислових та фінансових монополій, які активно розвивались в Німеччині. Стрімкому успіху німецької зовнішньої торгівлі сприяло впровадження політики протекціонізму на противагу британської системи «фритредерства» (вільної торгівлі). Тому у період з 1871 по 1889 рр. приріст німецької торгівлі сягнув 140%, тоді як англійської - лише на 25% [8,с.10].

Бурхливе економічне піднесення й посилення на міжнародній арені дозволило Берліну заявити, хоч й з запізненнями, про бажання стати колоніальною імперією та вступити за перерозподіл колоній. У 1883-1885рр. було захоплено кілька колоній на території Південно-Західної Африки – в Того та Дагомеї. Але, внаслідок того, що розподіл світу вже до цього часу був здійснений, молода імперія більше не змогла оформити власну колоніальну систему. Саме тому із цього часу Німеччина почала позиціонуватися не лише торговим конкурентом Великобританії, а й головним противником у боротьбі за колоніальні володіння. Однак активної боротьби в даний час не відбувалося, а подекуди відносини між державами носили дружній характер. Дана рівновага пояснювалася гнучкою зовнішньополітичною діяльністю німецького канцлера О. фон Бісмарка, який пропагував ідею зміцнення політичних позицій Німеччини й збереженні статусу кво в Європі. Він вважав основною небезпекою для II Рейху – можливий реванш Франції, яка в той час відновлювала свою військову могутність. Це відбувалося в умовах франко-російського зближення, що створювало потенційну можливість у майбутньому конфлікті війну на два фронти. Тому німецька зовнішня політика кінця XIX ст. була спрямована на укладання різноманітних військово-політичних союзів, метою яких була міжнародна ізоляція Франції. Дані зовнішньополітичні кроки, за висловлюванням російського дипломата П. Шувалова, були спричинені тим,

що Бісмарка переслідував «привид коаліцій». Тобто, офіційний Берлін намагався унеможливити всі міжнародні союзи, які б мали хоча б натяк антинімецької спрямованості [2,с. 48].

Дані концептуальні засади зовнішньої політики II Рейху були репрезентовані в т.зв. «Кіссінгенській директиві», що була своєрідним ідеалом німецької зовнішньої політики Бісмарка, зокрема там зазначалося наступне : «не захоплення яких-небудь територій, а політична ситуація, в якій всі держави, за винятком Франції, потребують нас і утримуються від коаліції проти нас. Потрібно було перетворити Німеччину в найбільш вигідного політичного партнера європейських держав, стримуючи і одночасно заохочуючи їх суперечності – Росії та Англії, Росії та Австрії, Франції та Англії» [5,с.347]. Тому мотивацією до цього стало укладення у 1873р. «Союзу трьох імператорів» – Німеччини, Росії, Австро-Угорщини. Це, на думку німецького канцлера, дозволяло посилити співпрацю з Російською імперією та залучити до співпраці Відень. Наступним кроком цього стало підписання у 1879р. австро-німецького союзу, який став каталізатором конфронтації у німецько-російських відносинах. Це проявилось під час Східної кризи та Берлінського конгресу, де Німеччина, Великобританія та Австрія виступили проти балканської експансії Росії. Дана угода поклала початок розколу Європи та втручання Німеччини у «балканське питання». Однак у 1881р. знов було оформлено «Союз трьох імператорів», причиною укладення якого стало занепокоєння активізації британців в Афганістані. Це свідчило, що головним суперником у колоніальному питанні Німеччина вбачала, в першу чергу, Великобританію. Саме тому виникала необхідність утворення суцільно нового військово-політичного союзу, який би став плацдармом для активної політичної, а згодом до військової боротьби з Великобританією. Тому у 1882р. було оформлено Троїстий союз шляхом включення до австро-німецької угоди 1879р. Італії, яка була невдоволена французьким захопленням Тунісу. Включення у блок Італії давало

Німеччини можливість отримати перевагу, адже тепер на південному-сході Франції остання отримала противника, а німецькі держави, навпаки, забезпечили спокій на кордонах [1,с. 472–473].

Одне з ключових питань зовнішньополітичної діяльності Німеччини належало відносинам з Великобританією. Бісмарк відводив Лондону надважливе місце в своїх зовнішньополітичних концепціях, хоча й англо-німецького союзу так і не було укладено. Для Берліна були вкрай вигідними й важливими англо-російські протиріччя. Велика Британія позиціонувалася як історичний суперник Франції, а тому цілком логічно повинна була стати надійним союзником Німеччини. В даному аспекті досить показовим успіхом німецької дипломатії стало формування у 1887 р. Середземноморської Антанти, за якою Берлін втягував Лондон у свої зовнішньополітичні плани. В основі даного союзу лежала спільність інтересів Італії та Англії з Францією в басейні Середземноморського моря: перша: Тріполі та Туніс, друга: Єгипет. Згодом до даного союзу приєдналася Австро-Угорщина. Перемогою німецьких дипломатів же стало те, що британці, залишаючи в основі своєї зовнішньополітичної доктрини концепцію «блискучої ізоляції», брали на себе конкретні зобов'язання. Зокрема прем'єр-міністр Р. Солсбері писав королеві Вікторії: «Це настільки близько до союзу, наскільки нам дозволяє парламентський характер наших інститутів» [5,с. 361–362].

Дане досягнення у англо-німецьких відносинах стало апогеєм системи союзів Бісмарка. Внаслідок відставки останнього було повністю переглянуто загальні концепції німецької зовнішньополітичної доктрини, що, в свою чергу, вплинуло і на європейську систему міжнародних відносин загалом. Потрібно відати належне зовнішньополітичній концепції Бісмарка, яка ставила за мету уникнути прямих конфліктів з Великою Британією та мала за основну ціль – міжнародну ізоляцію Франції і, при цьому, зберігаючи статус кво. Тобто можемо загалом її порівняти з англійською моделлю зовнішньої політики. Граючи на протиріччях європейських країн, Берлін спромігся

перетворитися у могутню індустріальну державу, яка стала невід’ємним і впливовим чинником міжнародних відносин. Державу, яка не виключала конфліктів, але не війну, німецьке лідерство, але не гегемонію. Однак останньої прагнув німецький кайзер Вільгельм II. Як це не парадоксально, але зовнішньополітична доктрина Бісмарка була відкинута і не змогла вберегти Німеччину від війни і не дозволила проявити колосальний потенціал Німецької імперії. Саме тому кайзер, констатував, що німецька зовнішня політика вимагає більшого динамізму і саме тому під тиском великих монополістів та банкірів, тісно пов’язаних з юнкерством, проголосив у зовнішній політиці «новий курс». Його метою було перетворення Німеччини з континентальної до світової держави рівноправної Великобританії. Перехід до даної політики ознаменувала промова статс-секретаря Німеччини Б. фон Бюлова: «Часи, коли німець поступався одному сусіду сушею, а іншому – морем, залишаючи собі лише небо ... – ці часи в минулому ... Ми не хочемо знаходитись в тіні когось, ми вимагаємо свого місця під сонцем» [2,с.82–83]. Можна стверджувати, що даній переорієнтації у зовнішній політиці сприяло, насамперед, економічне піднесення й обмеженість національного ринку. Це, в свою чергу, не могло не вплинути на англо-німецькі взаємини. Адже Велика Британія в економічному плані все більше почала відставати у порівнянні з Німеччиною. Саме тому в 1887 р. через поширення німецьких товарів на англійський ринок для них спеціальним актом було введено маркування «made in Germany». Даний крок мав на меті розбудити патріотичні почуття англійців, які б підтримувала вітчизняного виробника, й байкотували б іноземні товари. Але, навпаки, німецькі товари викликали ажіотаж на британському ринку, а відповідне маркування стало своєрідним знаком якості товару [5,с.373].

Економічне піднесення в Німеччині вимагало пошуків нових ринків збуту за допомогою розширення своїх володінь. Саме тому перед зовнішньою політикою держави постало надважливе завдання – утворення

могутньої колоніальної імперії та встановлення своєї гегемонії у відсталих країнах. Саме тому новий уряд розуміючи, що Берлін залишився поза «розподілом світу», поставив найголовнішою задачею здійснити новий перерозподіл. А це, в свою чергу, закономірно зустрічало опір Англії та Франції. Наступник Бісмарка – Л. Капріві, повністю відкинув зовнішню концепцію першого, а тому англо-німецькі відносини набули більш чіткішого та визначеного характеру. Німецький політикун розпочав реалізацію курсу «все або нічого», тобто або союз з Великою Британією або конфронтація чи міжнародна ізоляція. Для того, щоб укласти союз з британцями, Берлін розпочав реалізовувати план, за яким мала б утворитися «континентальна ліга» в складі Німеччини, Австро-Угорщини та Франції, що мала на меті ізоляцію Англії. Однак останні продовжили курс «блискучої ізоляції», ігноруючи підписання формальних союзів з європейськими країнами. Німецькі політики у 1893р. констатували про неможливість залучення Британії до Троїстого союзу. Це означало кардинальний перелом у англо-німецьких відносинах [3, с.108].

Саме тому в даний період відбувається активізація опору німецької дипломатії британській колоніальній політиці. У Єгипті, де Берлін підтримував британців у 80-90-х рр. XIX ст., німецька допомога все частіше почала набирати форм шантажу, що мав на меті отримання поступок у колоніальних питаннях. Зокрема, за для залякування британців німецькі дипломати пішли на зближення з Францією. У 1894р. Берлін разом з Парижем ініціював зрив підписання договору оренди британцями смуги землі в Конго, що дозволило б встановити територіальний зв'язок між британськими володіннями в басейні верхнього Нілу та Британською Південною Африкою. Більше того, впродовж 1893–1894 рр. Німеччина починає загравати з бурами, заохочуючи їх до опору британській експансії. Окрім цього найголовнішим із способів т.зв. «перерозподілу світу» було будівництво Німеччиною Багдадської залізниці, що розпочалося у 1903 р. Від

Стамбула вона доходила до важливого центру північної Сирії – Алеппо, далі до Мосула, вздовж Тигру до Багдаду і, відхиляючись до русла Євфрату, виходила до Басри. Будівництво даної залізниці мало на меті послаблення позицій англійських підприємців, а найголовніше – грандіозне вливання німецького капіталу в сферу англійських інтересів – Месопотамію і Перську затоку, а потім і до Ірану [3, с. 136–139].

Окрім цього одну з найважливіших ролей в посиленні англо-німецьких суперечностей відіграло створення у 1891р. Пангерманського союзу, фінансування якого відбувалося за рахунок німецьких промисловців. Дана організація відкрито заявляла про необхідність нового перерозподілу світу й оформлення Німеччини як колоніальної імперії [3,с.108–109]. Це, в свою чергу, глибоко зачіпало інтересів британців. З огляду на це Англія продовжувала ігнорувати будь-які спроби нав'язати їм союзницькі договори й активно виступали проти посилення Німеччини. Дана позиція Великої Британії пояснювалася рядом причин, зокрема: по-перше, зростанням впливу Росії на Далекому Сході, по-друге конфронтацією з Францією за панування над Верхнім Нілом, а по-третє, підготовкою до війни з бурами.

Саме тому головною сферою англо-німецьких суперечностей стало суперництво за статус головної морської держави. На кінець ХІХ ст. роль флоту посилилась, а тому європейські політики все більше оговорювали значення військового флоту для могутності власної держави та міжнародного впливу. Це посилилось після виходу книги американського контр-адмірала А. Мехена «Вплив морської сили на історію». Тоді вперше було висунуто тезу, що держава не може виконати свого історичного призначення без власного морського домінування. Сильний флот виступав ключовим у будь-якій війні та гарантував зв'язок колоній з метрополією. Саме тому, керуючись теорією «морської сили», британський парламент у 1889 р. прийняв закон, згідно якого англійський флот мав збільшитись вдвічі, відтак розпочалася гонка озброєнь [8,с.10–11]. Німеччина, як потенційний

суперник, не могла залишатися осторонь. Курс на зміцнення військово-морських сил став стрижневим елементом «світової політики», яка реалізовувалась під девізом кайзера: "Світова політика як завдання, світова держава як мета, флот як інструмент" [5, с. 376]. У 1897р. новим морським міністром Німеччини став А. Тірпіц, який розумів необхідність створення крейсерного флоту для боротьби з Британією, хоча флот він розглядав швидше засобом тиску на Лондон. Однак, на 1896р. кількість німецьких великотоннажних броненосців становила лише 6, тоді як Англія мала 33. Тому вже у 1898 р. німецький Рейхстаг прийняв перший морський закон, за яким було передбачено будівництво 7 лінкорів, 3 великих та 17 малих крейсерів до 1903 р. Англо-німецькі суперечності на морі активізувалися із спуском на воду нового типу британського судна – дредноуту в 1907 р. Вже до 1909 р. Англія мала 18 дредноутів, тоді як у Німеччини було – 8. В 1912р. у Німеччині було прийнято новий закон про збільшення морського флоту на 60%. Відповідь британців була моментальною, зокрема останні заявили, що збільшать флот на 120%. Ці рішення означали безпосередню підготовку до майбутньої війни [7,с. 39–42].

Швидке посилення могутності Німеччини ставило під загрозу майже двухсотлітнє панування Англії на морі. Саме тому відбулося трансформування

зовнішньополітичної доктрини Великобританії, зокрема відкидання політики «блискучої ізоляції», що стала небезпечною для Лондону [4, с. 166–167].

Таким чином, у англо-німецьких відносинах кінця XIX – початку XX ст. можна виділити два етапи. Перший 1871–1890 рр.- можна охарактеризувати як торгово-економічне суперництво, без загострення політичних відносин. Більше того, саме в цей час синхронізується англійська політика «блискучої ізоляції» та «привид коаліцій» Бісмарка. Лондон і Берлін основним завданням вбачали збереження статусу кво в Європі. Другий етап охоплює

1890–1914pp.і позначений еволюцією німецького зовнішньополітичного курсу та переходом до «світової політики» з метою ревізії розподілу колоній та сфер впливу. Активне економічне зростання та конкуренція на морі змусили Лондон поступово відмовитися від політики «splendid isolation» та активно включитись у європейську систему союзних відносин [7, с. 45].

Отже, англо-німецькі суперечності, що концентрувалися в економічній, колоніальній і військово-морській площинах, відіграли ключову роль у формуванні біполярної системи міжнародних відносин, створення військово-політичних блоків – Троїстого союзу та Антанти. Саме небезпека посилення Німеччини змусила Лондон до активної співпраці із своїм історичним суперником – Францією. Більше того, саме Англія та Німеччина відіграватимуть роль лідерів у Антанті та Троїстому союзі. Цікавим є те, що англо-німецький антагонізм, так і не був розв'язаний Першою світовою війною, англо-німецькі протиріччя спостерігатимуться у міжвоєнний період, які остаточно вирішить Друга світова війна.

3.3. «Колоніальне питання» у переддень початку Першої світової війни

На рубежі XIX — XX ст. під впливом науково-технічної революції, інтернаціоналізації міжнародного життя, посилення взаємозалежності світу та глобалізаційних явищ відбувався бурхливий розвиток індустріального виробництва. Посилився процес його концентрації та централізації, утворення різноманітних монополістичних об'єднань. Провідні позиції в головних галузях господарського життя зайняли великі фінансові групи, які утворилися внаслідок зрощування промислового та банківського капіталу. Могутні монополістичні об'єднання почали активно втручатися у внутрішню і зовнішню політику своїх держав, намагаючись у більшій чи меншій мірі поставити її під свій контроль. Це знайшло вираження у процесі становлення

державно-монополістичного капіталізму, що набув значного розмаху під час Першої світової війни. Загалом, на рубежі XIX — XX ст. світова цивілізація вступила в нову стадію розвитку [12, с.32].

В цей час населення планети становило приблизно 1,6 млрд. чол., у тому числі в Азії проживало понад мільярд жителів, у Європі — 300 млн., у США та Канаді — 81 млн. Міські жителі склали тільки 10 % населення. Невелика група економічно найрозвинутіших країн завершила колоніальний поділ світу: їх володіння становили майже 55 % усієї площі землі, де проживало понад 35 % жителів. Найбільшою метрополією була Велика Британія. Обсяг світового промислового виробництва впродовж 1871 — 1913 рр. зріс майже в 5 разів, а торгівлі — майже в 4 рази [55].

Найсуттєвішою рисою економічного життя провідних держав світу на початку XX ст. стало завершення формування індустріального суспільства. Можна виділити такі його характерні ознаки: 1. створення індустріальної системи господарства, коли доля промислового виробництва перевищила долю виробництва сільськогосподарської продукції; 2. прискорення процесів урбанізації, пролетаризації, соціального розшарування суспільства; 3. широке використання досягнень науково-технічної революції 4. парламентський устрій, втілення принципу розподілу влад на законодавчу, виконавчу і судову; 5. зміна психології людини, її світоглядних цінностей у дусі підприємництва та інтернаціоналізації зв'язків; 6. перехід до стадії імперіалізму. Зазначимо, що на початку XX ст. склалися основні економічні ознаки нової історичної стадії у розвитку капіталізму: встановилося панування монополій і фінансового капіталу; набув провідного значення вивіз капіталу; відбувалося поступове зрощування монополій і держави та переростання на цій основі монополістичного капіталу в державно-монополістичний; розпочався поділ світу міжнародними трестами і закінчився поділ територій землі між впливовими тогочасними державами. Водночас у кінці XIX і на початку XX століть провідні міжнародні актори

вступили в боротьбу за перерозподіл сфер впливу, що призвело до вступу Віденського світопорядку в фазу занепаду і переструктурування всієї системи міжнародних відносин «Європейського еквілібріуму». Перша світова війна 1914-1918 рр. стала результатом різкого загострення протистояння і взаємовідносин між великими державами тогочасного світу, які групувалися в два військово-політичні блоки — Антанту та Троїстий союз [85].

Договір було укладено на п'ять років, але кожного наступного п'ятиріччя він поновлювався і проіснував до 1915 р. (після другої Балканської війни до нього приєдналася Болгарія). Три держави, які підписали союзний договір, домовилися: у разі неспровокованого нападу Франції на Італію остання матиме воєнну підтримку Німеччини й Австро-Угорщини, а в разі нападу Франції на Німеччину — Італія підтримає Німеччину. Договір також зобов'язував усіх учасників Троїстого союзу дотримуватися доброзичливого нейтралітету в разі війни з будь-якою іншою країною, крім Франції, і надавати воєнну допомогу, якщо на одного з них нападуть одразу дві великі держави. Так утворився перший військово-політичний союз великих держав Європи. Троїстий союз був спрямований, з одного боку, проти Франції, а, з другого, проти Росії. Тому він логічно викликав зближення цих двох держав, яке поклало початок складанню ще одного військовополітичного блоку в Європі. У 1891 р. між Францією та Росією був підписаний консультативний пакт, а в 1892 р. — таємна військова конвенція, ратифікована в 1893-1894 рр. Вона передбачала взаємну допомогу союзних армій у випадку, якщо Франція зазнає нападу з боку Німеччини або Італії, чи якщо на Росію нападе Німеччина або Австро-Угорщина. Франція у випадку війни проти Німеччини виставляла на німецькому кордоні армію кількістю 1,3 млн. чол., а Росія — від 700 до 800 тис. чоловік [97, с.43].

Перша світова війна стала логічним продовженням зовнішньої політики великих капіталістичних держав. Особливо прискореними темпами йшла

підготовка до війни за переділ уже поділеного світу в Німеччині. Доктрина „пангерманізму“ стверджувала, що німці мають право панувати над іншими народами. Пангерманці закликали проводити політику сили щодо інших держав, створювати міцний флот та армію. „Ми вимагаємо для себе місце під сонцем“, — заявив канцлер Бюлов, висловлюючи інтереси німецьких промисловців і банкірів. За п'ять років — з 1909 по 1914 — військові видатки Німеччини збільшилися майже на 33 %. У 1914 р. вони становили понад 2 млрд. марок, що складало половину всього державного бюджету країни [11].

Експансія Німеччини розгорталася у різних напрямках і майже на всіх континентах. Головну мету своєї зовнішньої політики німецький імперіалізм вбачав у тому, щоб розхитати військово-політичний блок Англії, Франції та Росії (Антанта). Велика Британія, зі свого боку, зовсім не хотіла втрачати своєї переваги в світі, її військові витрати за десять передвоєнних років зросли приблизно втриє. Створений у 1903 р. Комітет імперської оборони розробив стратегічні плани у масштабі імперії. Поряд з посиленням флоту і спорудженням надпотужних суден (дредноутів) водотоннажністю 18 тис. т було створено ряд нових баз. Разом з іншими імперіалістичними державами у вирішальну фазу підготовки до світової війни вступила Франція. Загострення франконімецьких відносин супроводжувалося боротьбою за Марокко і так званими Марокканськими кризами 1906–1911 рр. У 1912 р. Франція захопила Марокко. США на початку ХХ ст. насамперед посилювали свою експансію в Латинській Америці [34].

Президент Т.Рузвельт запропонував щодо латиноамериканських країн здійснювати „політику великого кийка“, потопивши в крові повстання кубинського народу 1905 р. В наступні роки США встановили фінансовий контроль над республіками СанДомінго, Гондурас та Нікарагуа. Куба, СанДомінго і Мексика п'ять разів на протязі 1906–1914 рр. зазнавали американської військової окупації. У 1914 р. було відкрито для експлуатації

Панамський канал. Панама віддала США „на вічні часи“ зону каналу завширшки 10 миль [15].

Японія проводила загарбницьку політику при підтримці могутніх держав, зокрема Англії, з якою у 1902 р. був підписаний, а в 1906 р. продовжений союзний договір. Основою для такого зближення стала загальна зацікавленість Японії та Англії в ослабленні Росії і витісненні її з Маньчжурії, чому сприяла російсько-японська війна 1904–1905 рр. Японія розпочала війну раптовою атакою на російські кораблі у Порт-Артурі 27 січня 1904 р. Висадка у лютому-квітні 1904 р. японських військ у Кореї та на Ляодунському півострові, успішні бойові дії проти росіян забезпечили їм взяття в облогу Порт-Артуру, яка тривала з серпня по грудень 1904 р., і розгортання бойових дій у Маньчжурії. Після капітуляції Порт-Артуру Росія зазнала у 1905 р. ще двох великих поразок: у лютому під Мукденом та в травні біля острова Цусіма [65].

Однак сил для подальшої боротьби у ворогуючих сторін не вистачало, і Росія та Японія розпочали переговори при посередництві США. За мирною угодою, підписаною в північноамериканському місті Портсмуті 23 серпня 1905 р., Росія визнала Корею сферою впливу Японії, передала Японії право на оренду частини Ляодунського півострова з Порт-Артуром і південну частину Сахаліну. У 1910 році Корея була анексована і перетворена в японську колонію. Активну експансіоністську політику на початку ХХ ст. проводила Австро-Угорщина. Насамперед це стосувалося території ПівденноСхідної Європи [17, с.43].

Так, у відповідь на національно-визвольний рух у Боснії і Герцеговині Австро-Угорщина, скориставшись молодотурецькою революцією, 7 жовтня 1908 р. оголосила про анексію цих областей. Офіційний Відень прагнув дістати вихід до Егейського моря і домогся від Туреччини концесії на проведення залізниці до Салонік. Анексія Боснії і Герцеговини викликала протест з боку Сербії і загострила політичну обстановку на Балканах. В Італії

прискорився процес формування імперіалістичної ідеології, особливістю якої було маскування під націоналізм і використання антиавстрійських настроїв з метою приєднання прикордонних земель Австро-Угорщини з італійським населенням. Крім того, лунали заклики до колоніальної експансії і зміцнення таким способом національної єдності країни. У результаті, Італія хоча і продовжила своє перебування у Троїстому союзі, але й уклала також угоди з Францією та Англією про підтримку у випадку окупації Тріполітанії, Кіренаїки й Ефіопії. Скориставшись послабленням Туреччини, Італія оголосила їй війну і висадила війська в Тріполітанії та Кіренаїці. Італо-турецька війна 1911–1912 рр. привела до того, що ці території перейшли до складу італійських володінь в Африці під назвою Лівії [11].

На початку ХХ ст. у боротьбу за території в Африці спробувала включитися також Іспанія. Вона активізувала свою колоніальну політику і загарбала Марокко. У 1904 р. було укладено таємну франкоіспанську угоду (підтверджену конвенцією 1912 р.) про поділ Марокко на дві частини — французьку й іспанську. Іспанська зона Марокко була проголошена іспанським протекторатом. У 1910–1911 рр., коли Туреччина була втягнута в війну з Італією, а в Македонії та Албанії посилилася національно-визвольна боротьба, склалася сприятлива ситуація для створення антитурецького союзу балканських держав. Основою Балканського союзу стала підписана у березні 1912 р. болгаро-сербська угода, яка передбачала спільний виступ проти Османської імперії і поділ її європейських територій. Однак обидві сторони не змогли домовитися про майбутній кордон в Македонії, яка мала бути поділена на дві частини [65, с.43].

У травні 1912 р. Болгарія підписала оборонну союзну угоду з Грецією, у якій також не було визначено кордону між ними. Створення Балканського союзу для війни з турками завершилося укладенням усної угоди між Болгарією і Чорногорією. Наслідком цих подій стали дві Балканські війни. Першу Балканську війну проти Османської імперії на початку жовтня 1912 р.

розпочала Чорногорія, а через тиждень виступили союзники. Болгарська армія одержала ряд перемог і зупинилася за 40 км від Стамбула. Була оточена фортеця Адріанополь. Сербські війська розгромили турецьку армію в Македонії і визволили більшу частину Албанії. Греки завдали поразок турецьким військам у Фессалії та Епірії й визволили м. Салоніки. Турки запросили перемир'я. Переговори відбувалися в Лондоні. Але зволікання з боку Османської імперії призвели до відновлення на початку 1913 р. військових дій на Балканах. Втративши міста Адріанополь і Яніну, турки відновили переговори і 29 травня 1913 р. підписали в Лондоні мирний договір. Османська імперія віддала країнам Балканського союзу всі свої володіння на північ від лінії Енос — Мідія й острови в Егейському морі. Перемога союзних армій мала прогресивне значення, і сприяла також утворенню незалежних Македонії та Албанії. Однак союзники не поділили визволених від Османської імперії земель і, підбурювані Австро-Угорщиною та Німеччиною, які добивалися ліквідації Балканського союзу, розв'язали другу Балканську війну [43, с.43].

Оскільки Сербії не вдалося отримати виходу до моря, вона зажадала перегляду сербсько-болгарської угоди про поділ Македонії, більша частина якої була зайнята сербськими і грецькими військами. Болгарія ж наполягала на виконанні попередніх угод. 30 червня 1913 р. цар Фердинанд наказав болгарським військам перейти в наступ проти сербів і греків у Македонії. Проти Болгарії виступила Румунія, війська якої окупували Добруджу і дійшли до Софії. Війну Болгарії оголосила також Османська імперія, яка зуміла повернути собі Адріанополь. Болгарська армія змушена була капітулювати. 10 серпня 1913 р. в Бухаресті був підписаний мирний договір. До Румунії відійшла Південна Добруджа, а Сербія і Греція поділили між собою майже всю Македонію. Між Портою і Болгарією було укладено окремий договір, за яким остання повертала Адріанополь з прилеглою областю. Внаслідок двох воєн на Балканах відбулися суттєві територіальні

зміни. Площа Болгарії збільшилася на 16 тис. кв. км. Територія і населення Сербії зросли вдвоє. Розміри Чорногорії збільшились у 1,5 рази. Сербія і Чорногорія відтепер мали спільний кордон. До Греції відійшли Південна Македонія, Західна Фракія й острів Крит. Її територія подвоїлась, а населення зросло з 2,7 млн. до 4,6 млн. чоловік. Балканські війни зумовили нове піднесення боротьби за національне визволення народів Балканського півострова. Разом з тим, внаслідок війни 1913 р. Балканський союз розпався. Відбулося також остаточне перегрупування сил на міжнародній арені напередодні Першої світової війни: Болгарія перейшла до австро-німецького блоку, в Османській імперії зміцнилися позиції Німеччини, Румунія тяжіла до країн Антанти, Сербія встановила тісні зв'язки з Росією [65].

Все це свідчило про різке загострення міжнародної обстановки та посилення міжімперіалістичних суперечностей на початку ХХ ст. і наближення збройного конфлікту між великими державами. Перша світова війна стала продовженням тієї політики, яку вели імперіалістичні держави у передвоєнний період. Балканські війни і колоніальні суперечності вкрай загострили всі міжімперіалістичні протиріччя. Поділ Європи на два ворогуючих блоки держав — Антанту і Троїстий союз — означав неминучість у тих умовах широкомасштабного воєнного конфлікту. В рамках обох блоків йшла консолідація сил. Так, у 1906 р. між Англією і Францією була досягнута домовленість про спільні дії проти Німеччини. У 1912 р. обидві держави підписали військово-морську конвенцію і Англія брала на себе зобов'язання обороняти французьке узбережжя. Того ж року аналогічна конвенція була підписана між Францією і Росією. Франція збільшила кількісний склад армії, з двох до трьох років підвищила строк служби. У Росії в 1913 р. була введена Велика воєнна програма, яка передбачала технічне переоснащення армії [19, с.32].

З другого боку, загальновизнаним є той факт, що німецький імперіалізм поспішав розпочати війну, побоюючись втратити єдиного союзника —

багатонаціональну Австро-Угорщину, яка була на грані розпаду (у зв'язку з італо-австрійськими протиріччями на Балканах від Троїстого союзу відійшла Італія). Крім того, Німеччина поспішала з розв'язанням війни, бо була впевнена у своїй перевазі в матеріальнотехнічному плані над потенційними противниками, особливо над Росією.

Німеччина прагнула позбавити морської могутності Англію і переділити її багаті колонії; розбити Францію, захопити її залізорудні прикордонні райони; переділити французькі, бельгійські та португальські колонії, утвердитися в багатих аравійських провінціях Османської імперії; послабити Росію, відірвати від неї польські губернії, Україну й Прибалтику, позбавити її кордонів на Балтійському морі. Австро-Угорщина розраховувала захопити Сербію і Чорногорію, встановити свою гегемонію на Балканах, відібрати у Росії частину польських губерній, Поділля і Волинь. Англія прагнула зберегти свою морську і колоніальну могутність, розгромити Німеччину як конкурента на світовому ринку і покласти край її претензіям на переділ колоній. Крім того, Англія розраховувала на відторгнення від Порти багатих на нафту Месопотамії і Палестини. Франція хотіла взяти реванш за поразку у франко-пруській війні 1870–1871 рр., повернути Ельзас і Лотарингію, захопити у Німеччини Рейнську промислову зону і частину колоній. Урядові кола Росії добивалися контролю над протоками Босфор і Дарданелли. Микола II навіть наполягав на включенні до складу Росії Константинополя і західного узбережжя Мармурового моря. Росія також розраховувала приєднати Галичину і територію вздовж нижньої течії Німану. Країни Антанти значно переважали своїх суперників за кількістю військ і озброєнь, але поступалися за якістю озброєнь, темпами мобілізації і маневреністю військ.

Висновок до розділу

Зовнішня політика провідних держав світу на к. XIX – поч. XX століття носила яскраво виражений загарбницький характер. Вона повністю підпорядковувалась їх боротьбі за переділ світу, захоплення нових територій, ринків збуту товарів і застосування капіталу, використання дешевої робочої сили та джерел сировини. В результаті нерівномірного економічного розвитку індустріальних країн змінилося співвідношення сил на світовій арені. Ті держави, які спізналися на розподіл «колоніального пирога», а вважали себе сильнішими від суперників, вимагали його перерозподілу. США та Німеччина, які раніше відставали, на початку століття потіснили Велику Британію та Францію на економічному Олімпі і тому вимагали перерозподілу колоній, яких у них було мало. Таку ж позицію займала й Японія. Ураховуючи політичний менталітет того часу, такі суперечності могли розв'язуватись, як правило, за допомогою воєн.

Особливо претензійними були плани в Німеччини, США та Японії. Намагалися розширити свої політичні володіння і сфери впливу також Франція, Росія, Австро-Угорщина. Слід зазначити, що певні суперечності були між кожною з цих країн, але найбільшими вони були між Німеччиною і Великою Британією. У своєму прагненні до колоніальних захоплень Німеччина всюди зіштовхувалась з Великою Британією. Суперечності між Німеччиною і Францією існували з часів франко-пруської війни, коли Німеччина захопила багаті вугіллям та залізною рудою французькі провінції Ельзас і Лотарингію та отримала 5 млрд. франків контрибуції. Їх суперництво поширювалось і на інші території, зокрема обидві держави претендували на Марокко.

У цих умовах індустріальні держави прагнули визначити свої зовнішньополітичні пріоритети, згладжуючи другорядні протиріччя і намагаючись зосередитись на вирішенні своїх головних завдань. Почався

пошук союзників, організація блоків держав. Ще у 1879 р. в результаті загострення російсько-німецьких та російсько-австрійських відносин після російсько-турецької війни 1877-1878 рр. був підписаний австро-німецький договір. У 1882 р. до нього приєдналася Італія, яка була незадоволена Францією, що захопила Туніс. Так утворився Троїстий союз 1882 р., спрямований проти Франції та Росії. У відповідь Росія і Франція у 1893 р. підписують угоду про союз і спільні дії у випадку війни Німеччини проти Франції чи Австро-Угорщини проти Росії. Результатом загострення англо-німецьких протиріч стала англо-французька угода 1904 р., яка узгоджувала основні колоніальні суперечності між Великою Британією і Францією. Після російсько-японської війни починається зближення між Великою Британією та Росією, які були занепокоєні посиленням позицій Німеччини, особливо в Туреччині і Персії. У 1907 р. була підписана англо-російська угода, яка врегулювала відносини між двома країнами. Цим завершилося утворення другої коаліції держав — Антанти. Таким чином, на початку ХХ ст. Європа виявилася розколотою на два військових блоки, які протистояли один одному.

Суперництво держав неодноразово призводило до гострих політичних криз, які ставили світ на грань війни. Такими були Марокканські кризи 1905-1906 та 1911 рр. (конфлікт між Німеччиною та Францією за пануванням у Марокко); Боснійська криза (1908-1909) між Росією і Австро-Угорщиною, коли остання анексувала Боснію і Герцеговину. Великою та гострою кризою були Балканські війни.

Початок століття характеризувався також швидкою мілітаризацією двох коаліцій. Загальні військові витрати Великої Британії за 1905-1914 р. збільшилися втричі. Вона першою по чала будівництво нових потужних кораблів — дредноутів. Франція тільки за 1913 р. збільшила військові асигнування на 30%. Військові витрати Німеччини 1913 р. становили більше

2 млрд. марок, тобто половину всього державного бюджету. У Австро-Угорщини з 1900 по 1913 р. вони зросли більш ніж на 70%.

Країни Антанти значно переважали своїх суперників за кількістю військ і озброєнь та за економічним потенціалом. їх армії в сумі були на 2 млн. чол. більшими, вони мали вп'ятеро більше крейсерів, на 3 тис. більше гармат, видобували на 83 млн. т вугілля і на 9,1 млн. т нафти більше, ніж центральні держави. Німеччина мала переваги в озброєнні та маневреності своїх військ.

ВИСНОВКИ

Мета дослідження, що полягала у розкритті особливостей колоніального суперництва європейських держав як фактору Першої світової війни, дала змогу зробити такі висновки, зокрема:

Аналіз стану наукової розробки теми дозволив констатувати, що особливості теми нашого дослідження, недостатньо досліджені у вітчизняній історичній науці, що підтверджує актуальність представленої роботи. Однак у порівнянні з вітчизняною зарубіжна історіографія ґрунтовно дослідила дану проблему, що дало змогу повноцінно її дослідити. Джерельна база, що представлена опублікованими перекладними історичними джерелами дає змогу об'єктивно та неупереджено показати специфіку теми дослідження та проаналізувати особливості колоніальних відносин Великобританії та Франції з 40-х років XIX ст – поч. XX ст. Методологію дослідження складають загальнонаукові принципи історизму, науковості та об'єктивності у підході до аналізу історичних і політичних явищ на основі комплексного використання джерел у поєднанні з загальнонауковими та власне історичними методами досліджень.

Середина XIX століття стала періодом формування великих колоніальних імперій, якщо у XV-XVII ст. світовими гегемонами виступали Іспанія та Португалія, то у XIX ст. світова політика опинилася під контролем Великобританії та Франції, що до 70-х рр. XIX століття по-суті поділили між собою більшу частину Африканського континенту. Причинами світового гегемонізму було, зокрема: по-перше, розвиток капіталістичних відносин вів до первинного накопичення капіталу та виникнення необхідності вкладати накопичення для отримання ще більшого прибутку; по-друге, розвиток ідей меркантилізму (Д.Рікардо), що вело до обґрунтування ідей збагачення за рахунок інших менш відсталих країн та континентів (Росії, Австро-Угорщини, країн Азії та Африки); по-третє, боротьба Англії та Франції за

світову зверхність, що тривала починаючи, ще з XVIII ст.; по-четверте, промисловий переворот у провідних країнах світу, що потребував дешевої сировини для промисловості. Варто зауважити, що внаслідок вище зазначених причин, що склали базову основу для становлення французького та англійського експансіонізму на межі століть стало очевидним переформатування світового порядку. Внаслідок локальних воєн, нерівноправних договорів чи домовленостей до середини XIX ст. світ була поділений між Європейськими державами.

Суперечності між Францією та Великою Британією, які з'явилися у 80–90-х роках XIX ст. у ході боротьби цих країн за території, в подальшому стали однією з причин виникнення Першої світової війни. У своєму прагненні захопити території Франція наштовхнулася на подібні ж устремління Великої Британії. Англо-німецькі суперечності, що концентрувалися в економічній, колоніальній і військово-морській площинах, відіграли ключову роль у формуванні біполярної системи міжнародних відносин, створення військово-політичних блоків – Троїстого союзу та Антанти. Саме небезпека посилення Німеччини змусила Лондон до активної співпраці із своїм історичним суперником – Францією. Більше того, саме Англія та Німеччина відіграватимуть роль лідерів у Антанті та Троїстому союзі. Цікавим є те, що англо-німецький антагонізм, так і не був розв'язаний Першою світовою війною, англо-німецькі протиріччя спостерігатимуться у міжвоєнний період, які остаточно вирішить Друга світова війна.

До Першої світової війни призвели загострення суперечностей між найбільшими державами світу і боротьба двох військово-політичних угруповань - Антанти й Троїстого союзу. Німеччина та Англія суперничали на суходолі й на морі. Ініціаторами розв'язання війни виступили правлячі кола Німеччини та Австро-Угорщини, хоча й інші країни переслідували конкретні загарбницькі цілі. Гонка озброєнь набула нечуваного розмаху. На

воєнні видатки витрачалося більше половини бюджетних витрат країн Європи. Німецька імперія прагнула до світового панування. В її плани входило загарбання великих територій у Європі, в тому числі України й Прибалтики, колоніальних володінь Англії, Франції, Бельгії, зміцнення позицій в Туреччині й на Близькому Сході. Австро-Угорщина сподівалася підкорити Сербію, Болгарію й Чорногорію, заволодіти нафтовими родовищами Румунії, панувати на Чорному, Адріатичному та Егейському морях. Туреччина, яку в разі перемоги збиралися поділити країни Антанти, звертала свої погляди на Балканський півострів, Крим, Закавказзя, Іран. Англія претендувала на німецькі колонії, турецькі володіння в Месопотамії (нинішній Ірак), домагалася посилення впливу на Близькому Сході та в Середземномор'ї. В інтересах Англії було підірвати економічну могутність Німеччини, її зростаючу роль у світовій торгівлі. Франція мала намір повернути Ельзас і Східну Лотарингію, відібрані в неї Німеччиною 1871 р., захопити багатий вугіллям Саарський басейн та частину Рейнської області Німеччини. Економічно послабити Німеччину прагнула й Росія. До того ж російський царизм переслідував стратегічні завдання - встановити контроль над чорноморськими протоками Босфор і Дарданелли, покінчити з німецьким та австрійським впливом у Туреччині й на Балканах. Встановити контроль над Східною Пруссією. Сілезією, Галичиною і Буковиною. Найбільше вагалась у визначенні своїх домагань Італія. Будучи союзником Німеччини й Австро-Угорщини, Італія все-таки прораховувала, де на неї чекає більша вигода. З початком війни вона вела тривалі переговори з обома воюючими сторонами; врешті-решт, країни Антанти пообіцяли їй більші територіальні надбання. Англія готова була надати велику позику. Це схилило Італію до переходу на бік противників Німеччини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Айзенштат, М. П., Гелла Т. Н. Английские партии и колониальная империя Великобритании в XIX веке (1815 - середина 1870-х гг.) Москва, 1999. 217 с.
2. Акимов Ю.Г. От межколониальных конфликтов к битве империй: англо-французское соперничество в Северной Америке в XVII - начале XVIII в. Санкт-Петербург, 2005. 567 с. URL: <https://www.twirpx.com/file/672046/>
3. Альтамира-и-Кревеа Р. История Испании. Том 2. М., 1951.359 с. URL: <https://www.twirpx.com/file/81183/>
4. Антонова К., Бонгард-Левин Г., Котовский Г. История Индии. М., 1973.558 с. URL: <https://www.twirpx.com/file/2003847/>
5. Бадак А., Войнич И. Всемирная история в 24 томах. Том 12. Начало колониальных империй. Минск, 1999.605 с. URL: <https://www.twirpx.com/file/638455/>
6. Бакланов В. Европа в 1689-1763 гг.: эпоха коалиционных войн и дипломатии. URL: http://historick.ru/view_post.php?id=251&cat=12
7. Бандиленко Г., Гневушева Е., Деопик Д., Цыганов В. История Индонезии. Москва, 1992. 304 с. URL: <https://www.twirpx.com/file/1291433/>
8. Баседо М. Западная и Центральная Африка. *Свободная мысль*. 2010. № 7. С. 193-210. URL: https://elibrary.ru/download/elibrary_23595547_57268350.
9. Берзин Э. Юго-Восточная Азия и экспансия Запада в XVII - начале XVIII века. Москва, 1987. 317 с. URL: <https://www.twirpx.com/file/1796155/>
10. Берлинский трактат от 13.07.1878. *Сборник договоров России с другими государствами. 1856—1917*. М., 1952. С. 204-210.

11. Богомолов С. А. Имперская идея в Великобритании в 70—80-е годы XIX века. Ульяновск, 2000. 300 с.
12. Бондаревский Г. Л. Английская политика и международные отношения в бассейне Персидского залива, конец XIX - начало XX века. М., 1968. 543 с.
13. Британская империя: становление, эволюция, распад. Екатеринбург, 2010. 188 с. URL: <https://www.twirpx.com/file/427894/>
14. Бродель Ф. Что такое Франция? М., 1994. 406 с.
15. Брузис М. Восточная, Центральная и Юго-Восточная Европа. *Свободная мысль*. 2010. № 7. С. 125-144.
16. Буйко О. Л. Франция: колониальная политика и парламент. 1880-е годы. *Новая и новейшая история*. 2008. № 3. С. 65-78.
17. Буйко О. Л. Французский парламент, Жюль Ферри и колониальный вопрос: 80-е годы XIX века. М., 1999. 321 с.
18. Валюх Л. Оцінка громадськістю Великої Британії колоніальної експансії (80–90 рр. XIX ст.). *Британская политика и мир: контуры исторического взаимодействия (к 55-летию профессора М. С. Бурьяна)* : сб. ст. Луганск ; Одесса, 2011. С. 50–61.
19. Валюх Л. Територіально-політичні здобутки Британської імперії на кінець XIX ст.: Історична еволюція. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Сер. Історія*. 2005. Вип. 3. С. 119-125.
20. Васильев Л. История Востока. Том 2. М., 1998. 310 с.
21. Виноградов К. Б. Вверх по Нилу... На пути к Фашодскому кризису. *Новая и новейшая история*. 1998. № 5. С. 171-190.
22. Виноградов К. Б. Мировая политика 60-80-х годов XIX века. События и люди. Ленинград, 1991. 168 с.
23. Всемирная история: В 6-ти томах. Том 4. Мир в XVIII веке. URL: <https://www.twirpx.com/file/1621575/>

24. Гелла Т.Н. Имперские аспекты внешнеполитического курса консерваторов на рубеже XIX – XX века. *Ученые записки Орловского государственного университета. Серия: Гуманитарные и социальные науки*. 2008. № 3. С.41-49. URL:oreluniver.ru/public/file/arhive/200803.pdf
25. Генеральный Акт Венского конгресса 28 мая (9 июня) 1815 г. URL:<http://www.slavkrug.org/generalnyj-akt-venskogo-kongressa-podpisannyj-28-maya-9-iyunya-1815-goda/>
26. Глеб М. Британская имперская идея во второй половине XIX века: основные направления и динамика развития. *Белорусский журнал международного права и международных отношений*. 2003. №2. С. 22-40. URL:evolution.info/content/view/630154/
27. Глеб М.В. Имперская идея в Великобритании (вторая половина XIX в.). Минск, 2007. 192 с. URL:<https://www.twirpx.com/file/947917/>
28. Глущенко Е.А. Строители империй. Портреты колониальных деятелей. М., 2000. 380 с.
29. Гончарова Т. История французского колониализма: Актуальные проблемы изучения. Ч.1: История колониальных империй Франции. Санкт-Петербург, 2013. 92 с. URL:<https://twirpx.com/file/2273952/>
30. Гончарова Т. Н. История французского колониализма: Актуальные проблемы изучения. Ч.2. Санкт-Петербург, 2013. 92с. URL:novist.history.spbu.ru/docs/Goncharova_Posobie_Franzuskij_Kolonializm_II.pdf
31. Гримм Э.Д. Сборник договоров и других документов по истории международных отношений на Дальнем Востоке (1842 – 1925). М., 1987. 219 с.
32. Грудзинский В.В. Великобритания и ее империя в середине XIX века: либерализм и проблема модернизации. Челябинск, 2015. 220 с.
33. Данилов С.Ю. История Канады. М., 2006. 256 с. URL:<https://www.twirpx.com/file/395039/>

34. Дебидур А. Дипломатическая история Европы от Венского до Берлинского конгресса (1814–1878). Т.2. Ростов-на-Дону. 1995. 765 с.
35. Дебидур А. Дипломатическая история Европы: Священный союз от Венского до Берлинского конгресса. 1814-1878. Т.1/ Ростов-на-Дону, 1995. 507 с.
36. Дейвіс Норман. Європа: Історія. К., 2008. 1464 с.
37. Динашева Л., Абдурахманова Н. Из истории соперничества России и Англии за Среднюю Азию (конец XIX-начало XX вв.). *Universum: Общественные науки : электрон. научн. журн.* 2015. № 4 (14) . URL: <http://7universum.com/ru/social/archive/item/2099>
38. Дьомін О. Біля витоків англійського атлантизму. Зовнішня політика Англії кінця 50 - кінця 80-х років XVI ст. Одеса, 2001. 359 с.
39. Ерофеев Н. А. Очерки по истории Англии, 1815–1917 гг. М., 1959. 263 с.
40. Ерофеев Н.А. Империя создавалась так. Английский колониализм в XVIII веке. Москва, 1964. 117 с. URL: <https://www.twirpx.com/file/1192731/>
41. Жигалина О.И. Великобритания на Среднем Востоке (XIX-начало XX в.). Анализ внешнеполитических концепций. М., 1990. 166 с.
42. Заключительный акт Венского конгресса (1815г.) *Хрестоматия по истории Нового времени стран Европы и Америки: В 2 кн. Кн.2. Международные отношения в 1648-1918 гг.* / сост. Д.В. Кузнецов. Благовещенск, 2010. 336 с. URL: http://kuznetsov.ucoz.org/books/khrestomatija_kniga_2.pdf
43. Зарецкая С.И. Внешняя политика Китая в 1856– 1860 гг.: отношения с Англией и Францией. М., 1976. 220 с.
44. История Африки в XIX - начале XX в. Москва, 1984. 584 с.
45. История Германии в 3 т. Т. 2.: От создания Германской империи до начала XXI века. Москва. 2008. 567 с.
46. История дипломатии. Т. 2. Дипломатия в новое время (1872–1919 гг.). М., 1945. 432 с.

47. История Латинской Америки. Доколумбова эпоха - 70-е годы XIX века. М., 1991. 520 с.
48. История международных отношений : Учебник. В 3 т. Т. 1: От Вестфальского мира до окончания Первой мировой войны/ Под ред. А.В. Торкунова. М., 2012. 400 с.
49. История США. В 4-х томах. Том 1 (1607-1877). М., 1983. 687 с.
50. История Франции: В 3-х томах. Том 1. М., 1992. 360 с.
51. Історія дипломатії/ Під ред. акад. В. П. Потьомкіна. Київ, 1948. 408 с.
52. Киселев А.А. Рождение империи. Британское государство и колониализм в XVII-XVIII вв. Волгоград, 2012. 332 с. URL: <https://www.twirpx.com/file/2627087/>
53. Киссинджер Г. Дипломатия. М., 1997. 848 с.
54. Ключников, Ю.В., Сабанин, А.В. Международная политика новейшего времени в договорах, нотах и декларациях. М., 1975. 441 с.
55. Ланда Р. Борьба алжирского народа против европейской колонизации (1830-1918). М., 1976. 310 с. URL: <https://www.twirpx.com/file/2254966/>
56. Ланда Р. История Алжира. XX век. М., 1999. 308 с. URL: <https://www.twirpx.com/file/394102/>
57. Лукьянов В.Ю. Внешняя политика Великобритании конца XIX - начала XX веков : От «Блестящей изоляции» к соглашению 8 апреля 1904 года : автореф. дис. ... канд. ист. наук. Санкт-Петербург, 2000. 19 с.
58. Лунева Ю. В. Ближневосточный кризис 1895-1897 гг. и планы раздела Османской империи. *Вопросы истории*. 2011. № 9. С. 117-131.
59. Луцкий В. Новая история арабских стран. М., 1966. 372 с.
60. Малаховский К.В. История Австралии. М., 1980. 402 с. URL: <https://www.twirpx.com/file/10448765>
61. Манфред А.З. История Франции в трех томах. Т.2. М., 1973. 664 с. URL: <https://www.twirpx.com/file/1483283/>

62. Машевський О., Браїлян Є. Британсько-французьке суперництво в Карибському басейні у XVII–XVIII століттях. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. № 1(119).2014. С.48-52.*
63. Медяков А. История международных отношений в Новое время. Москва, 2007.463с. URL: <https://www.twirpx.com/file/2254362/>
64. Медяков А. История международных отношений в Новое время. Москва. 2007. 347 с.
65. Международная политика новейшего времени в договорах, нотах и договорах. М., 1975. 426 с.
66. Международные отношения 1870-1918 гг. : сборник документов. Сост. А. Г. Королев и О. Н. Фрейфельд. М., 1980.404 с.
67. Миллер А. История империй и политика памяти. *Россия в глобальной политике*. 2008.№ 4.С.118-134.
68. Морозов Е.В. Англо-французское колониальное соперничество в конце XIX века и его влияние на перегруппировку европейских держав / Е.В. Морозов.*Успехи современного естествознания*.2014. № 9.С. 110-114.
69. Морозов Е.В. Путь к Антанте. Англо-французское колониальное соперничество в конце XIX – начале XX в. Санкт-Петербург, 2008.516 с.
70. Мортон А. История Англии. М.,1950.464с.
71. Новопашина Л.Ю. Англо-голландское колониальное соперничество в 1814-1824 гг. *Вопросы Истории*. 2004. № 4. С. 136–147. URL: <http://www.reenactor.ru/ARH/PDF/Novopachina.pdf>
72. Парфенов И. Д. Монополия и империя. Английские привилегированные компании и колониальная экспансия 80 - 90-х годов XIX века. Саратов, 1980.193с.
73. Парфенов И.Д. Колониальная экспансия Великобритании в последней трети XIX века: (Движущие силы, формы и методы). М.,1998.190с.

74. Пегушев А.М. Британская империя в XX веке. М., 2010. 296с. URL: <https://www.twirpx.com/file/483692/>
75. Плюта Н.В. Політичні дискусії у Франції з питань англо-французького колоніального суперництва навколо Єгипту. *Міжнародна європейська спадщина та історія Центрально-Східної Європи*. Львів, 2008. С. 45 - 48.
76. Плюта Н.В. Політичні дискусії у Франції з питань англо-французького колоніального суперництва навколо Єгипту. *Вісник Київського міжнародного університету (Серія: «Міжнародні відносини»)*. Вип. 8. С. 217 - 239.
77. Плюта Н.В. Справа Дрейфуса у контексті суспільно-політичних дискусій у Франції. *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Наукові записки РДГУ*. 2009. Вип. 15. С.195-198.
78. Плюта Н.В. Фашодська криза 1898 року та суспільно-політична реакція у Франції. *Грані: Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах*. 2009. № 1(63). С.13-18.
79. Плюта Н.В. Франція і колоніальна політика Німеччини 80-90-х років XIX століття. *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Наукові записки РДГУ*. 2010. Вип. 19. С.198-204.
80. Плюта Н.В. Французький колоніалізм другої половини XIX ст.: територіальне розширення та ідеологічні засади. *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Наукові записки РДГУ*. 2008. Вип.12. С.141-150.
81. Плюта Н.В. Французький колоніалізм: геополітичний та ідеологічний виміри. *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Наукові записки РДГУ*. 2010. Вип. 18. С.116-126.
82. Пожарская С.П., Намазова А.С. История Европы. Том 5. От Французской революции конца XVIII века до первой мировой войны. Москва, 2000. 676с. URL: <https://www.twirpx.com/file/211026/>

83. Попов М. Предпосылки возникновения и упадка голландской Ост-индской компании. *Международный научно-исследовательский журнал*. 2018. № 1-3 (67). С. 68-70. URL: <https://elibrary.ru/item.asp?id=32398445>
84. Розинская Н. А. Причины различий в динамике экономического роста в Португалии и Голландии в XV-XVII вв. в свете институциональных теорий. *Journal of Institutional Studies («Журнал институциональных исследований»)*. 2017. Т. 9. №1. С.39-50. URL: <http://institutional.narod.ru/jis/jis9.1.pdf>
85. Романова Е. Путь к войне. Развитие англо-германского конфликта 1898–1914 гг. М., 328 с.
86. Ропп Т. Создание современного флота: Французская военно-морская политика 1871–1904. М., 2004.321 с.
87. Ростовский С., Рейснер И., Кара-Мурза Г., Рубцов Б. Новая история колониальных и зависимых стран. Москва, 1940. URL: <https://www.twirpx.com/file/531113/>
88. Сборник документов по истории Нового времени стран Европы и Америки. Благовещенск, 2010. 329 с.
89. Сили Дж.Р. Британская империя: Разделяй и властвуй! М., 2013. 256 с.
90. Синха Н., Банерджи А.Ч. История Индии. Москва, 1954. 437 с.
91. Сокирко О. Семирічна війна 1756–1763. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Semylyitnia_vijna_1756
92. Соколов Б. 100 великих войн. Москва, 2011. URL: http://historylib.org/historybooks/Boris--Sokolov_100-velikikh-voyn/
93. Сороко-Цюпа О. История Канады. М., 1985. 304 с. URL: www.twirpx.com/file/138429/
94. Субботин В. А. Колонии Франции в 1870-1918 гг. : Тропическая Африка и острова Индийского океана. М., 1973. 403 с.

95. Субботин В. А. Французская колониальная экспансия в конце XIX в.: Экваториальная Африка и острова Индийского океана. М., 1962. 391 с.
96. Субботин В.А. Колониальная политика Франции в Западной Африке (1870–1918 гг.). М., 1959.102 с.
97. Тарле Е. Политика. История территориальных захватов. XV-XX века. М., 2001. 799 с. URL: <https://www.twirpx.com/file/2413285/>
98. Тарле Е.В. Очерки истории колониальной политики западноевропейских государств (конец XV - начало XIX века). М.,1965.435с. URL: <https://www.twirpx.com/file/2342065/>
99. Тарле Е.В. Очерки истории колониальной политики западноевропейских государств: Конец XV - начало XIX в. Москва; Ленинград, 1965.427 с.
100. Тишков В.А., Кошелев Л.В. История Канады. М., 1982.292 с. URL: <https://www.twirpx.com/file/229671/>
101. Тэйлор, А. Дж. П. Борьба за господство в Европе : 1848-1918. М.,1998.644 с.
102. Хазанов А.М. Исторические корни португальского колониализма. М., 1975. 134 с. URL: <http://annales.info/afrika/small/hazanov75.htm> (дата звернення: 08.09.2018)
103. Хазанов А.М. Португальская колониальная империя. 1415-1974. М., 380 с. URL: <http://flibusta.site/b/373075/read> (дата звернення: 18.05.2018)
104. Хазанов А.М. Эскансия Португалии в Африке и борьба африканских народов за независимость (XV-XVIII вв.). М., 1976 URL: http://www.alexandria.org.ua/component/option,com_docman/task,doc_details/gid,1252/Itemid,34/
105. Харковський Р. Г. Франко-британське протистояння в Єгипті і формування компанії Суецького каналу (1858-1860гг.). *Вісник Луганського національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка. Історичні науки.* 2006. №8 (46). С.67-75.

106. Харковський Р.Г. Політика Третей республіки в Єгипті в 1871-1882 гг. *Всесвітня історія та актуальні проблеми міжнародних відносин*. Вип.1. С.110-122. Луганськ, 2006. С.110-122.
107. Харковський Р.Г. Політика Франції в Єгипті, 1840 - 1882 рр.: Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.02; Східноукр. нац. ун-т ім. В.Даля. Луганськ, 2006. 20 с.
108. Хобсбаум Э. Век революции. Европа 1789- 1848. Ростов на Дону, 1999. 480 с.
109. Цинман Б. А. Борьба Англии и Франции из-за Египта (сентябрь 1882 - август 1887). Ленинград, 1954. 18 с.
110. Цирульник Р. Я. Французский колониализм в прошлом и настоящем. *Вопросы истории*. 1961. № 2. С. 184-200.
111. Черкасов П. П. Франция и Индокитай. 1945–1975. Москва, 1985. 283с.
112. Черкасов П. Судьба империи. Очерк колониальной экспансии Франции в XVI–XX вв. М., 1983. 183 с.
113. Шатохина-Мордвинцева Г.А. Внешняя политика Нидерландов. 1713-1763 гг. Становление голландского нейтралитета. М., 1998. 176 с. URL: <https://www.twirpx.com/file/1905885/>
114. Шатохина-Мордвинцева Г.А. История Нидерландов. М., 2007. 515с. URL: <https://www.twirpx.com/file/1689804/>
115. Шацлло В. Первая мировая война 1914–1918. Факты. Документы. М., 2003. 324с. URL: <https://www.twirpx.com/file/1070417/>
116. Широкоград А. Британская империя. Москва, 2014. 340 с.